

Recâ b. Hayve el-Kindî (Hayatı ve Faâliyetleri)

Dr. Fatih Erkoçoğlu*

Özet

Bu makalede Emevîler döneminde devletin en üst kademesinde hizmette bulunmuş olan Recâ b. Hayve el-Kindî'nin hayatı ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bir din alimi olan Recâ b. Hayve'nin Emevî devleti idarecileri yanında önemli bir mevkii olduğu anlaşılmaktadır. Onun yapmış olduğu hizmetler, icraatlar ve danışmanlıklar Emevî devletinin bekasında önemli rol oynamıştır. O, önce Abdülmelik, ardından çocukları Velid, Süleyman ve damadı Ömer b. Abdülaziz dönemlerinde devlet mekanizmasında çok etkin konumda yer almıştır. Özellikle Süleyman döneminde onun nüfuzu artmış ve Ömer'in halife tayin edilmesinde zirveye ulaşmıştır. Ömer'in halife olmasında Recâ'nın etkisi oldukça büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Emevîler, Recâ b. Hayve, Kinde, Abdülmelik b. Mervân, Süleyman b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz, Hişam b. Abdülmelik.

Abstract

In this article, the life and the applications of the Rajâ b. Haywa el-Kindî who served as one of the top serviceman in the dynasty of Umayyad have been investigated. The results of the study reveal that Rajâ b. Haywa el-Kindî, who was at the same time a religious scholar, gained an important position among the Umayyad governors. The services, applications and consultations performed by him played an important role in the prolongation of the dynasty. He served the dynasty effectively first during the Caliphate 'Abd al-Malik and later in the times of his sons, Walîd and Suleyman, and finally in the time of

'Omar, son-in-law of 'Abd al-Malik. His prestige was strengthened in the time of Suleyman in particular and reached its peak in the time of 'Omar. Rajâ's influence was great in entrusting the caliphate to 'Omer.

Key Words: Umayyads, Raja b. Haywa, Kinde, 'Abd al-Malik b. Marwan, Suleyman b. 'Abd al-Malik, Omar b. 'Abd al-Aziz, Hishâm b. 'Abd al-Malik.

Giriş

Emevîler döneminde iktidarın yanında yer almış, devlet işlerinde canla başla çalışmış çok sayıda kabiliyetli danışman, alim, vali ve komutan bulunmaktadır. Muâviye için Ziyâd b. Ebîh, Yezid için Ubeydullah b. Ziyâd, Abdülmelik b. Mervân için ise Haccâc b. Yusuf, Muhammed b. Mervân, Revh b. Zinba' ve kendisinden sonra çocukları ve damadı Ömer b. Abdülaziz olmak üzere birçok halifenin danışmanlığını yapmış olan Recâ b. Hayve bunlar içerisinde en önemlilerinden bir tanesidir. Biz bu makalede geç dönem kaynaklarımızdan Zehebî'nin onu zikrederken kısaca imam, adil ve vezir¹ ibarelerine yer verdiği, gerçekten de Emevîler'in Mervânîler kolunun halifelerinin hizmetinde bulunan ve onların icraatlarının arkasında dînî bir nüfuz sahibi olarak büyük rol oynayan² bu şahsı ele almak istiyoruz.

Recâ b. Hayve'nin tam ismi Recâ b. Hayve³ b. Cendel⁴ b. el-Ahnef b. Semt b. İmri'l-Kays⁵ b. 'Amr b. Mu'âviye b. Kinde'dir.⁶

¹ ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (748/1347), *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Beyrut 2004, II, 1688.

² C. E. Bosworth, "Rajâ' İbn Haywa Al-Kindî And The Umayyad Caliphs", *Islamic Quarterly*, XVI, (Londra 1972), 36, 37.

³ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd el-Endelûsî, (456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1983, I-II, 429; el-İsbahânî, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah, (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Mısır 1935, V, 170; İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfiî, (571/1175), *Tarihu Medineti Dimesşk*, (Thk. Muhibbiddin Ebû Said Ömer b. el-'Umerî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996; XVIII, 96; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688; İhsân en-Nâs, *Kitâbu'l-Kabâilî'l-'Arabiyye*, Beyrut 2000, II, 633.

⁴ İbn Hazm, *Cemhere*, 429; İbn 'Asâkir, *Tarih*, XVIII, 96; Bkz. Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688. İbn 'Asâkir, bir yerde Hazvel (*Tarih*, XVIII, 96) başka bir yerde ise Cezvel olarak zikretmektedir. Bkz. *age*, XVIII, 115; Zehebî de kitabında Recâ b. Hayve b. Cervel el-Ezdî olarak vermiştir. *Nubelâ*, II, 1688. Bkz. İbn Hacer el-'Askalânî de Cervel ve Cendel kullanımlarını vermektedir. Ebû'l-Fazl Ahmed Ali el-

Künyesi Ebû Nasr'dır.⁷ Ayrıca Ebû'l-Mikdâm olarak da anılmaktadır.⁸ Recâ'nın dedesinin sahabeden olduğu belirtilmektedir.⁹

1) Recâ b. Hayve'nin Kabilesi

Kaynaklarımızda Recâ b. Hayve'nin Kinde kabilesinin mevlası olduğu zikredilmektedir.¹⁰ Recâ b. Hayve'nin mensubu olduğu Kinde kabilesi¹¹ V-VI. yüzyıllarda Kuzey ve Orta Arabistan'da devlet kurmuş olan güçlü bir kabiledir. Kindeliler III. Yüzyıldan itibaren Kuzey ve Orta Arabistan'a özellikle de Mezopotamya, Filistin ve Suriye'nin içinde bulunduğu çok geniş bir alana yayılmışlardır. Hz. Peygamber'in davetine icabet eden Eş'as b. Kays'ın¹² başkanlığında kalabalık bir Kinde topluluğu 10/631 yılında Medine'ye gelerek İslâm dinine girmişlerdir. Hz. Peygamber, Kinde ile akrabalık bağı kurmaya teşebbüs etmiş ve bu kabileden Eş'as b. Kays'ın kız kardeşi Kuteyle ile nişanlanmış; fakat Hz. Peygamber'in ölümü üzerine evlilik gerçekleşmemiştir.¹³ Hz. Ebû Bekir, kız kardeşi Ümmü Ferve'yi,¹⁴ Eş'as'a vermiştir. Eş'as'ın, Ümmü Ferve'den doğan oğlu Muhammed¹⁵ ileriki zamanlarda meydana gelen

Askalânî, (852/1448), *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut 1325, III, 265; İhsân en-Nâs da Hanzel ve Cervel kullanımlarını kitabına almış. *Kitâbu'l-Kabâil*, II, 633.

⁵ İbn Hazm el-Endelûsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd (458/1063), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 2001, s. 429.

⁶ İbn 'Asâkir, XVIII, 96.

⁷ İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. ez-Zührî (230/844), *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1996, VII-VIII, 214; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, (276/889), *el-Me'ârif*, (Tah. Servet Ukkâşe), Mısır 1960, 472; İbn 'Asâkir, XVIII, 100; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁸ Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysi el-'Usfurî, (240/854), *Kitâbu't-Tabakât*, (Thk. Takdim. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1993, 566; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 472; İsbahânî, *Hilye*, V, 170; İbn 'Asâkir, XVIII, 96, 100.

⁹ İbn 'Asâkir, XVIII, 96; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, III, 265.

¹⁰ Halife b. Hayyât, *Kitâbu't-Tabakât*, 566; İbn 'Asâkir, XVIII, 115.

¹¹ İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 472.

¹² Tam ismi el-Eş'as b. Kays b. Ma'dikerb b. Muâviye b. Cebele b. Adî b. Reb'â b. Muâviye b. el-Ekremîn b. Sevr el-Kindî künyesi ise Ebû Muhammed'dir. İbn Hacer Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed Ali el-Askalânî, (852/1448), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut 2004, 58.

¹³ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, (Ankara 2002, XXVI, 37, 38.

¹⁴ Bkz. Askalânî, *el-İsâbe*, 1826.

¹⁵ Muhammed b. el-Eş'as 13/634 yılında dünyaya geldi. Muhtelif siyasi faaliyetler içerisinde yer alan Muhammed'in ismi ilk olarak Hz. Hasan ile Muâviye arasındaki barış görüşmelerinde Hz. Hasan tarafından görevlendirilmesi ile geçmektedir. Müslim b. 'Akîl'i evinde misafir eden Hânî b. 'Urve'nin Emevî valisi 'Ubeydullah b. Ziyâd'a götürülmesinde, ardından Müslim b. 'Akîl'in ve Hucr b. 'Adiy'in yakalanmalarında rol aldı. (60/680) Yezîd b. Muâviye'nin ölümü

olaylarda önemli roller oynamıştır. Onun oğlu Abdurrahman b. el-Eş'as da Abdülmelik'in Irak valisi Haccâc'ın valisi iken daha sonra ona isyan etmiş ve Afganistan'da başlayıp Irak'a kadar geniş bir coğrafyada Emevîleri birkaç yıl süreyle uğraştırmıştır.¹⁶

Kindeliler, Emevîlerin ölüm kalım savaşı olan Merc Râhit Savaşı (Muharrem 65/Ağustos 684) öncesinde Câbiye'de¹⁷ toplanan Yemenî kabile grupları içerisinde yerlerini almışlar¹⁸ ve bu toplantıda hilafet, Emevî ailesinin Süfyâniler kolundan yine bu aileden ve daha sonra kendi ismiyle yani Mervâniler olarak adlandırılacak olan Mervân b. el-Hakem'e intikal etmiştir.

sonrasında Abdullah b. Zübeyr tarafında yer alan Muhammed Musul valiliğine tayin edildi. Muhtâr'ın Abdurrahman b. Sa'îd'i buraya vali olarak tayin etmesiyle buradan ayrıldı ve Tikrit'e gitti. (64/684) Mus'ab b. Zübeyr'in Muhtar ile yaptığı savaşta Mus'ab'ın yanında savaştı ve emrindeki askerler ile bu savaşta öldürüldü (67/686). İbn Sa'd, *Tabakât*, V-VI, 33; el-Belâzurî, Ahmet b. İsa b. Ca'fer (279/895), *Kitâbu Cümeli min Ensâbi'l-Eşrâf*, (Thk. Süheyl Zekkâr-Riyâd Ziriklî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, VI, 395, 438; et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarihü't-Taberî (Tarihü'l-Umem ve'l-Mülûk)*, Beyrût 1997, II, 287-292, 451; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahman b. Ali, (597/1200), *el-Muntazam fî Tevârihi'l-Mulûk ve'l-Umem*, (Thk. Süheyl ez-Zekkâr), yy 1996, IV, 221; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebu'l Hasen Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî, (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, (Thk. Mektebu't-Turâs), Müessesetü't-Tarihî'l-Arabî, Beyrut 1989, II, 491, 537-544, 614, 672; III, 12, 13; ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, (748/1347), *Tarihü'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, (Thk. Ömer Abdusselam et-Tedmürî), Beyrût 1993, V, 221, 222; L. Vecchia Vaglieri, "İbn Al-Ash'ath", *Eİ²*, (Leiden 1986), III, 715; İbrahim Sarıçam, "Muhammed b. Eş'as", *DİA*, (İstanbul 2005), XXX, 528.

¹⁶ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 313, 314; Taberî, *Tarih*, III, 622, 623; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 144. Halife b. Hayyât, Taberî, ve İbnü'l-Esîr, İbnü'l-Eş'as'ın 81/700 yılında isyan ettiğini zikretmektedir. Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Uşfurî, (240/854), *Tarih*, 176; *Tarih*, III, 622; *Kâmil*, III, 144. Ayrıca bkz. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 230-251.

¹⁷ Hz. Ömer'in meşhur hutbesini okuduğu, Dimeşk'in vergi alınan köylerinden biri. Dimeşk şehrinin kapılarında birisi olan Bâbu'l-Câbiye ismi de bu mevziye nispetten dolaydır. (Yâkût el-Hamevî, Şihâbeddîn Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah er-Rûmî, (626/1228), *Mu'cemu'l-Buldân*, (Thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut trz, II, 106) Suriye'nin Havran bölgesinde yer alan ve Dimeşk'in 80 km güneybatısında bulunan bugünkü Nevâ şehrine çok yakın bir yerde kurulmuş olan tarihi şehirdir. Cahiliye döneminde Gassânîlerin idâre merkezlerindedir. Hz. Ebû Bekir devrinde Suriye bölgesi içerisinde ilk fethedilen yerlerdendir. Mustafa Fayda, "Câbiye", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 538.

¹⁸ Hugh Kennedy, "The Origins of the Qays-Yaman Dispute in Bilad al-Sham", *The IV th International Conference on Bilad al-Sham*, (Ed. Muhammed Adnan Bekhit), (Amman 1987), I, 173, 174.

Kindeliler, bazı büyük Arap kabileleri gibi Kureyş'in hakimiyeti altına girmeyi, geçmişten gelen saygınlıkları ve itibarlarından dolayı ve ayrıca sayısal olarak da kalabalık olmaları nedeniyle içlerine sindirememişler ve yaşadıkları bölgelerde ortaya çıkan siyasi mücadelelerin içinde aktif olarak yer almışlardır.¹⁹ Onları bir taraftan Câbiye'de Emevî halifesi Mervân el-Hakem'i desteklerken diğer taraftan ise Emevîlere karşı Irak'taki muhalefette etkin rol oynarken ve hatta bunu daha da ileri götürerek isyancı bir tavır sergilemiş olarak görmekteyiz.

2) Recâ b. Hayve'nin Doğumu, Yetiştirilmesi ve İlmî Kişiliği

Kaynaklarımızda Recâ b. Hayve'nin nerede ve ne zaman doğduğuna dair bir malumat bulunmamaktadır. Fakat Abdülmelik döneminde faal olduğuna göre onun Muâviye b. Ebû Süfyân (41-60/661-680) döneminde dünyaya gelmiş olma ihtimali kuvvetlidir. Bosworth onun 112/730 de öldüğünde 70 yaşlarına yaklaştığını söylemektedir. Bundan dolayı da onun Emevîlerin kurucusu Muâviye döneminde doğmuş olduğunu zikretmektedir.²⁰

Recâ b. Hayve'ye kaynaklarda eş-Şâmi²¹ nispesinin yanı sıra Ürdün'e yerleşmesinden dolayı²² el-Ürdüni²³ veyahut el-Filistinî²⁴ nispelelerinin verildiği kayıtlıdır. İbn 'Asâkir zikrettiği bir başka rivayette ise onu Seksekî olarak bu kabileye nispet ederek vermiştir.²⁵ Bilindiği üzere bu kabile, Merc Râhit Savaşında Gassânî ve Sekûnî kabileleri ile birlikte Abdülmelik'in babası Mervân'ın emrinde yer almışlardır.²⁶

İbn 'Asâkir zikrettiği bir başka rivayette ise onun Beysân²⁷ denilen şehirden Filistin'e geçtiğini belirtmektedir.²⁸ Bosworth bu şehrin ismini İbn Hallikân'ın *Vefeyâtu'l-A'yân* isimli kitabını çeviren De Slane' nin Recâ'nın biyografisine yazdığı notlarda, *Tabakâtu'l-*

¹⁹ Küçükaşçı, "Kinde (Benî Kinde)", *DİA*, (Ankara 2002), XXVI, 38.

²⁰ Bosworth, agm, 37. İncelememizde biz onun 70 yaşına yaklaştığına dair bir bilgiye rastlayamadık.

²¹ İbn 'Asâkir, XVIII, 101.

²² İbn Sa'd, VII-VIII, 214; İbn 'Asâkir, XVIII, 100.

²³ İbn 'Asâkir, XVIII, 96; Zehebi, *Nubelâ*, II, 1688.

²⁴ İbn 'Asâkir, XVIII, 96.

²⁵ İbn 'Asâkir, XVIII, 114.

²⁶ Taberî, III, 382; İbnü'l-Esir, II, 618; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kinde (Benî Kinde)", XXVI, 37, 38.

²⁷ Ürdün'de bulunan bir şehir. Yâkût, *Mu'cem*, I, 625.

²⁸ İbn 'Asâkir, XVIII, 102.

Fukahâ'ya²⁹ dayandırarak Recâ'nın ailesinin ilk yaşadığı yer olarak Meysân'ı zikretmektedir.³⁰ Halbuki İbn Hallikân'ın bizim elimizdeki nüshasında bulunan Recâ maddesinde bu bilgi yer almamaktadır. Bosworth eğer bu doğruysa demek suretiyle onun, Emevîler döneminin bir diğer önemli dîni şahsiyet olan, tabîi Hasan el-Basrî ile aynı yerden, yani aşığı Irak'ta bulunan Meysân veya Meysân'dan olduklarını söylemektedir. Bundan dolayı da onun Nabatî yani Aramice konuşan soydan, hatta muhtemelen Fars kökenli olabileceğini belirtmekte buradan da mevla olmasıyla bağlantı kurarak onun dedesinin Kinde'nin mevlası olmasını açıklamaktadır. Onun mevlalığının ise ailesinin Kûfe'de meskûn iken oluşmuş olabileceğini belirtmektedir.³¹

Bosworth, Kinde kabilesinin Irak'ta olduğu gibi Suriye'de de etkili olduğunu ve özellikle Süfyânî Emevîler'de olduğu kadar Mervânî Emevîler'in de askeri gücünü oluşturdıklarının farkındadır. Buna rağmen sadece Meysân yer isminden yola çıkarak, Recâ'nın Irak bölgesinden ve mevla olmasından dolayı da İran'lı olabileceği kanaatine çok erken ulaşmış olduğunu düşünmekteyiz. Zira biz Meysân yerine Beysân yer ismini İbn 'Asâkir'in *Tarihu Dimesşk*'inden aldık. Bilindiği üzere bu eser özellikle Bilâdu's-Şâm'ın tarihi hakkında en geniş hacimli eser olmasının yanı sıra, şehir tarih olarak da yazılmış tarih kitapları içerisinde de hemen hemen en kapsamlısıdır.³² Burada Bosworth'un yararlandığı kaynaklar arasında İbn 'Asâkir'in *Tarihu Dimesşk*'inin olmadığını hatırlatmamızda fayda vardır.³³

²⁹ Bosworth, De Slane'nin *Tabakâtu'l-Fukahâ*'nın yazarının ismini ne yazık ki atladiğını belirterek bu kitabın yazarının Ebû İshak İbrahim eş-Şirâzî (476/1083) veya Şemsuddîn el-Osmânî es-Safedî (756/1349) olabileceğini belirtmektedir. Ebû İshak eş-Şirâzî'nin kitabından böyle bir bilgiye ulaşamadığımız gibi burada zikredilen hem Medine hem de Şâm fukahası (tabi) arasında Recâ b. Hayve'nin ismine rastlayamadık. Bkz. *Tabakatu'l-Fukahâ*, (Tsh. Halil el-Meys), Beyrut ?. Biz Beysân tabirini İbn 'Asâkir'in (571/1175) kitabından aldık. İbn 'Asâkir'in özellikle Bilâdu's-Şâm'ı ele alan bu çok geniş kapsamlı eserinin diğerine tercih edilmesinin daha sağlıklı olacağını düşünmekteyiz. Recâ'nın Beysân'dan Filistin'e gittiğine dair ayrıca bkz. Salahuddîn Halil b. Aybek, (764/1363), *Kitâbu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1991, XIV, 103.

³⁰ Bosworth, 37.

³¹ Bosworth, 37.

³² Eyüp Bağ, "İbn 'Asâkir ve Tarihu Dimesşk'i Üzerine", *AÜİFD*, XXXIX, (Ankara 1999), 698.

³³ Bosworth sadece bir yerde İbn 'Asâkir'in *Tarihu Dimesşk*'ini kullanmış; fakat bu da Lammens'den nakildir. Bkz. "Raja İbn Haywa", s. 46.

Kaynaklarımızda Recâ b. Hayve'nin yetişmesi ile ilgili herhangi bir malzeme bulunmasa da onun Emevîler dönemi Medine'sinde yaşadığı, burada sahabeden birçok kimseyle görüştüğü anlaşılmaktadır. Aşağıda zikredeceğimiz gibi kendisinden rivayette bulunduğu şahıslar tabii olarak onun ilmî faaliyetler için nerelerde bulunduğu da bir ispatıdır.

Recâ b. Hayve'nin kendisinden rivayette bulunduğu kimseler arasında şunlar zikredilmektedir: Babası Hayve, Muâviye b. Ebû Süfyân, Abdullah b. 'Amr b. el-Âs, Mu'az b. Cebel, Mahmûd b. er-Rebî', Ebû Derdâ, Ebû İmâme el-Bâhilî, Abdurrahman b. Ganem, en-Nevvâs b. Sem'ân (zayıf bir cihetten), 'Ubâde b. es-Sâmit, 'Ebû Sa'îd el-Hudrî, Câbir b. Abdullah, Cünâde b. Ebû Ümeyye, Misver b. Mahreme, Ya'lâ b. 'Ukbe, Muğîre'nin katibi Verrâd, Ömer b. Abdülaziz b. Mervân, Abdülmelik b. Mervân, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Na'îm b. Sellâme, Ebû Sâlih es-Semmân, Kabîsa b. Züeyb, el-Hâris b. Harmel, Ümmü'd-Derdâ.³⁴ Ayrıca bu isimler onun ilmî birikiminin şekillenmesinde kimlerin önemli rol oynadığını göstermesi bakımından mühimdir.

Kendisinden rivayette bulunanlar ise şunlardır: Mekhûl (eş-Dimeşkî),³⁵ ez-Zührî, Katâde b. Du'âme, Abdülmelik b. 'Umeyr, Humeyd et-Tavîl, Abdullah b. 'Avn, Cerrâd b. Mücâlid, Muhammed b. Abdullah b. Ebû Ya'kûb, Abdülkerim b. el-Hâris, 'Amr b. Sa'd el-Fedekî, Eş'as b. Ebû eş-Şa'sâ, Abdurrahman b. İshak, Süleyman b. Ebû Dâvud, 'Adiy b. 'Adiy, 'Urve b. Ruveym, İbrahim b. Ebû 'Abla el-'Ukaylî, Abdurrahman b. Hassân el-Kettânî, Muhammed b. 'Aclân, Sevr b. Yezîd el-Kelâfî, Muhammed b. ez-Zübeyr, Süleyman b. Abdülmelik'in hâcibi Ebû 'Ubeyd, Muhammed b. Cühâde, Recâ b. Ebû Seleme, el-Velîd b. Süleyman b. Ebû's-Sâib, Abdullah b. Ebû Zekeriyyâ, Ebû Sinân 'İsâ b. Sinân ve oğlu 'Âsım³⁶ b. Recâ b. Hayve.³⁷

Kaynaklarımız onun âlim, fakih, fâzil ve hadis rivayeti hususunda güvenilir bir insan olduğunda hem fikirdirler.³⁸ Onunla ilgili olarak kendi döneminde yaşamış olan bazı şahısların olumlu ifadeleri şöyledir: Mekhûl'a herhangi bir mesele hakkında

³⁴ İbn 'Asâkir, XVIII, 96, 97. Bkz. Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

³⁵ İbn Sa'd, Mekhûl ed-Dimeşkî'nin ölüm tarihini 113/731 olarak vermektedir. Bkz. *Tâbakât*, VII-VIII, 213.

³⁶ Bkz. İbn 'Asâkir, XXV, 246-249.

³⁷ İbn 'Asâkir, XVIII, 97. Bkz. Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

³⁸ İbn Sa'd, VII-VIII, 214; İbn 'Asâkir, XVIII, 96, 102; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

sorulduğunda o; "Şeyhimiz ve efendimiz Recâ b. Hayve'ye sorun" diyerek³⁹ onun ilim formasyonunun büyüklüğüne işaret etmektedir.

Abdülmelik'in oğlu Mesleme'nin Kinde kabilesinden üç kişiyi, Allâh onlara bereket indirsın ve düşmanlarına karşı da yardımcı olsun diyerek överken bu üç kişi içerisinde Recâ b. Hayve de bulunmaktadır. Diğer ikisi Kindeli ise 'Ubâde b. Nusey ve 'Adiy b. 'Adiy'dir.⁴⁰

İsbahânî ve İbn 'Asâkir, Mataru'l-Verrâk'ın "Recâ b. Hayve'den daha faziletli bir Şâmlı görmedim" dediğini rivayet etmektedir.⁴¹ 'Ubeyd b. Ebû's-Sâib babasından aktardığı bir diğer rivayette ise onun namazı söz konusu yapılmakta ve şöyle denilmektedir: "Namazda Recâ b. Hayve'den daha mutedil bir kimseyi görmedim."⁴²

Kaynaklarda zikredilen bir başka rivayette ise Şâm'da Recâ b. Hayve'nin ismi, Irak bölgesindeki Muhammed b. Sîrîn, Hicâz bölgesinden el-Kâsım b. Muhammed'le birlikte geçmekte bu üçünün benzerinin daha görülmediği zikredilmektedir.⁴³

Kaynaklarda, İbrahim en-Neha'î, eş-Şa'bî ve Hasen el-Basrî'nin hadisleri manalarını esas alarak, Kâsım b. Muhammed, Muhammed b. Sîrîn ve Recâ b. Hayve'nin ise hadisleri harfiyen rivayet ettikleri belirtilmektedir.⁴⁴ Bundan da onun iyi bir hafızaya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarımızda Recâ b. Hayve'nin fiziki özellikleriyle ilgili olarak sadece onun kızıl saçlı (muhtemelen kına yakıyordu) ve beyaz sakallı olduğu zikredilmektedir.⁴⁵ Bu ikisinin dışında da fazla bir şey bulunmamaktadır.

³⁹ İbn 'Asâkir, XVIII, 103. Bkz. Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁴⁰ İbn 'Asâkir, XVIII, 103.

⁴¹ İsbahânî, *Hilye*, V, 170; İbn 'Asâkir, XVIII, 104. Bkz. Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁴² İsbahânî, V, 170; İbn 'Asâkir, XVIII, 105.

⁴³ İsbahânî, V, 170; İbn 'Asâkir, XVIII, 107. Benzer rivayetler için bkz. *Tarih*, XVIII, 107; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁴⁴ İbn 'Asâkir, XVIII, 107, 108; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁴⁵ İbn Sa'd, VII-VIII, 214; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 473; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, II, 254.

Recâ b. Hayve'nin ailesi hakkında kaynaklarımızda pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte kaynaklarımızda sadece onun iki oğlu 'Asım b. Recâ⁴⁶ ve Seleme b. Recâ'nın⁴⁷ adları geçmektedir.

3) Recâ b. Hayve'nin Hizmetleri ve Faaliyetleri

Recâ b. Hayve'nin Abdülmelik'ten başlayarak onun oğulları Velid ve Süleyman, ardından da damadı Ömer b. Abdülaziz'in halifeliklerinde hizmette bulunduğunu belirtmiştik. Şimdi sırasıyla bu halifeler döneminde Recâ b. Hayve'nin kaynaklarda bulabildiğimiz faaliyetlerini ele almak istiyoruz.

Recâ b. Hayve, ilk olarak Halife Abdülmelik b. Mervân (65-86/685-705) döneminde aktif olarak görülmektedir. Recâ, Medine'de ilim tahsil eden ve zamanında Medineli dört fakihden birisi olarak belirtilen halife Abdülmelik b. Mervân'ın⁴⁸ huzurundadır. Rivayete göre halife bir şey okurken durmuş ve Recâ'ya "Önümü açmaz mısınız?" diyerek ondan yardım talebinde bulunmuştur.⁴⁹ Halifenin ne konuda yardım istediğini bilmiyoruz; fakat bu rivayetten onun Recâ ile muhtelif konularda sohbet ettiği anlaşılmaktadır.

Recâ b. Hayve'nin halife Abdülmelik'in sıklıkla yanında olduğu görülmektedir. Zira Abdülmelik b. Mervân kış aylarını es-

⁴⁶ İbn 'Asâkir, XVIII, 97; XXV, 246-249; İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl Ahmed Ali (852/1448), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1325/1907, III, 265. Ayrıca bkz. Mehmet Akif Fidan, *Emevî Devlet Başkanlarının Danışmanı Recâ b. Hayve Ebû'l-Mikdâm*, Başılmamış Doktora Semineri, (Danışman: İrfan Aycan), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2002, s. 6.

⁴⁷ İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ebû Ahmed et-Teymî (354/965), *Kitâbu's-Sikât*, Haydarabad 1978, IV, 237.

⁴⁸ Medineli diğer fakihler ise şunlardır; Saîd b. el-Müseyyeb, Ebû Seleme, Urve b. ez-Zübeyr. Bkz. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, (277/890), *el-Marife ve't-Tarih*, Beyrut 1999, I, 312; Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîb (463/1071), *Tarihu Bağdât ve Medinetü's-Selâm*, I- XXIV, (Thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1997, X, 388; İbn Asâkir, XXXVII, 120; XL, 249; XLIX, 254, 260; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Osmân (911/1505), *Tarih*, 191; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 182.

⁴⁹ en-Nasrî, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah b. Safvân, *Tarihu Ebî Zur'a ed-Dimeşki*, (281/894), (Haz. Halil Mansûr), Beyrut 1998, s. 143; İbn 'Asâkir, XVIII, 106.

Sinnabreti'de⁵⁰ geçirirken⁵¹ *Ebû Zur'a Tarihi'*nde zikredildiği üzere Recâ, halifenin yanında yer almaktadır.⁵²

Recâ'nın halifenin nezdinde çok önemli bir yeri olduğunu, halifenin onun tavsiyelerine kulak verdiğini şu rivayetten çıkarıyoruz: "Abdülmelik kötülük yapan birisi hakkında imkan bulursa cezalandıracağını belirtmiş ve o imkan da halifenin eline geçmiştir. Bunun üzerine Recâ, "Müminlerin emiri, Allâh istediğini sana verdi, sen de merhamet ederek Allâh'ın hoşlandığı şeyi yap." dedi. Halife de onu bağışlamış, güzel muamelede bulunmuştur.⁵³

Halife Abdülmelik onu Kudüs'te yaptırdığı Kubbetü's-Sahra'nın inşasında görevlendirdi. Bilindiği üzere başta Abdülmelik b. Mervân olmak üzere Emevî halifeleri Kudüs'e büyük önem verdiler. Abdülmelik'in hilafetinde Dimeşk-Kudüs yolu yeniden düzenlendi,⁵⁴ Kudüs'e giden yol üzerinde yer alan Romalılardan kalma mil taşları⁵⁵ yenileri ile değiştirildi. Bu mil taşlarından bazıları günümüze kadar ulaşabildi.⁵⁶ Onun döneminde şehre iki kapı daha açıldı,⁵⁷ burada bir de darphâne kuruldu.⁵⁸

Bunların yanı sıra Abdülmelik döneminde Kudüs'te en önemli imar faaliyeti olarak Kubbetü's-Sahra ve Mescid-i Aksâ'nın inşası görölmektedir. Kubbetü's-Sahra, Kitab-ı Mukaddes'te geçen Kutsal Kaya'nın (Hacer-i Muallak) bulunduğu yerde inşa edildi.⁵⁹ İnşaatına 66/685-686 yılında başlanan yapı, 72/691 yılında bitirildi.⁶⁰ Halife

⁵⁰ Muâviye'nin kışladığı Taberiyye gölüne 3 mil mesafede Ürdün'de bir mevki. Yâkût, III, 482.

⁵¹ Belâzurî, VII, 227; Üseymetü'l-'Azm, *el-Müctema' fi'l-'Asri'l-Emevî*, Beyrut 1996, 59.

⁵² en-Nasrî, *Tarihu Eb'iz-Zur'a*, 143.

⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 252, 253.

⁵⁴ Casim Avcı, "Kudüs", *DİA*, (Ankara 2002), XXVI, 327, 328.

⁵⁵ Bir Arap mil, takriben 2.3 kmdir. Bkz. Moshe Gil, "The Political History of Jerusalem During The Early Muslim Period", *The History of Jerusalem, The Early Muslim Period 638-1099*. (Ed. Jashua Prawar-Haggai Ben-Shammai), Jerusalem 1996, 11.

⁵⁶ Moshe Gil, agm, 11.

⁵⁷ Casim Avcı, agm, XXVI, 328. Geniş bilgi için bkz. Raya Shani-Doron Chen, "On The Umayyad Dating of the Döuble Gate in Jerusalem", *Mukarnas*, (Ed. Gülrü Necipoğlu), (Leiden 2001), XVII, 1.

⁵⁸ Casim Avcı, agm, XXVI, 328.

⁵⁹ S. Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara 1969, s. 26. Bkz. Nebi Bozkurt, "Kubbetü's-Sahre", *DİA*, (Ankara 2002), XXVI, 305.

⁶⁰ el-Hanbelî, Ebû'l-Yemin el-Kâdi Mücîri'd-din, (928/1521), *el-Ünsü'l-Celîl bi-Tarihi'l-Kuds ve'l-Halil*, (Takdim: Muhammed Bahri'l-Ulûm), Nacef 1968, I, 272. el-Bekrî ise yapının inşasının 70/689 yılından bitirildiğini zikretmektedir. Ebû 'Ubeyd

Abdûlmelik yapının inşaatının sorumluluğunu Recâ b. Hayve ve Yezîd b. Sellâm'a⁶¹ verdi.⁶² İnşaat masrafları, Mısır'ın 7 yıllık haracından karşılandı.⁶³ Kubbetü's-Sahrâ'nın inşası bitince Recâ ve Yezîd halifeye bir mektup yazarak ona işin bittiğini, inşaatın yapımından arta kalan 100 bin dinarı ne yapacaklarını sordular. Halife de cevabında bu parayı, bu mübarek evin inşasındaki katkılarından dolayı o ikisine ödül olarak verdiğini yazdı. Fakat Recâ ve Yezîd halifeye bu paraya ihtiyaçlarının olmadığını bildirdiler ve bunu halifenin dilediği gibi sarfetmesini söylediler. Bunun üzerine halife bu paranın, kubbenin altınla kaplanmasında,⁶⁴ keçeden ve deriden mamul iki ayrı malzemenin kubbenin içine yerleştirilerek, yapının yağmur, rüzgar ve kardan korunmasının teminine harcanmasını emretti.⁶⁵ Buradan Recâ b. Hayve ile Yezîd b. Sellâm'ın vazifelerini hakıyla yerine getirdiklerini anlamaktayız. Daha da önemlisi halifenin kendilerine takdim ettiği cömert ikramını kibarca geri çevirmeleri bu ikisinin oldukça tokgözlü, para ve mal düşkününü kimseler olmadıklarını da göstermektedir.

Recâ b. Hayve, Abdûlmelik b. Mervân'ın 71/690 yılında Karkîsiyâ'yı⁶⁶ kuşatma altına aldığı yanında yer almaktadır.⁶⁷ Merc Râhit Savaşı sonrasında kaçıp Karkîsiyâ'ya yerleşen Abdullah b. Zübeyr taraftarı Züfer b. el-Hâris burasını tahkim etmişti.⁶⁸ Abdûlmelik burayı muhasara altına aldı ve Züfer b. el-Hâris ile kırk gün mücadelede bulundu. Kourdurduğu manciniklerle halife, şehri

Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî, (487/1094), *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Thk. Adrien Van Luviën-Endri Feeri), Tunus 1992, I, 468. Yapının inşasında yedi yıllık Mısır haracının kullanılması el-Hanbelî'nin verdiği tarihin daha doğru olduğunu teyid etmektedir.

⁶¹ el-Hanbelî, Yezid b. Sellâm'ın Beytû'l-Makdis ahalisinden ve aynı zamanda Abdûlmelik b. Mervân'ın da mevlası olduğunu zikretmektedir. *el-Ünsü'l-Celîl*, 273.

⁶² Bekrî, *Kitâbu'l-Mesâlik*, I, 470; Hanbelî, *el-Ünsü'l-Celîl*, I, 272, 273.

⁶³ Bekrî, I, 468; Hanbelî, *age*, I, 272.

⁶⁴ Bekrî ve Hanbelî o zaman hiçbir kimsenin yapının kubbesinin ne kadar altına kaplandığını takdir edemediğini belirtmektedirler. *el-Mesâlik*, I, 470; *el-Ünsü'l-Celîl*, I, 273.

⁶⁵ Bekrî, I, 470, 471; Hanbelî, I, 273.

⁶⁶ el-Cezîre'de Fırat nehrinin sol sahili üzerinde, Hâbûr kolu yakınında bir şehir. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, IV, 373. Bkz. el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz el-Endelûsî (487/1094); *Mu'cem mâ'sta'cem*, Beyrut 1998, III, 309. Geniş bilgi için ayrıca bkz. M. Streck, "Karkîsiya", *İA*, Eskişehir 1997, VI, 344-346.

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 59.

⁶⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 52, 53; el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn, (346/957), *Murûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (Thk. Sa'îd Muhammed el-Lehhâm), I-IV, Beyrût 1997, III, 115; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, IV, 91.

taşa tuttu. Böylece şehrin surlarında ve burçlarında büyük hasarlar oluştu ve gedikler açıldı.⁶⁹

Kuşatma devam ederken halife Abdülmelik şehrin barışla ele geçirilmesi için Züfer b. el-Hâris'e, Recâ b. Hayve ve Haccâc b. Yûsuf'u elçi olarak gönderdi ve kendisine itaate çağırdı. Züfer bunu kabul etmedi. Bu arada namaz vaktinin girmesiyle Recâ, şehirde Züfer'le birlikte namaza durdu. Haccâc ise münâfik ve düşman birisiyle namaz kılmayacağını belirterek namazını tek başına kıldı. Heyet döndükten sonra Halife, Recâ'ya Haccâc'ın yaptığını neden kendisinin yapmadığını sorduğunda ise Recâ'dan "Ben namaza duran toplulukla birlikte namazı kılmıyordum, tek başıma kılıyordum." cevabını aldı.⁷⁰

Bu rivayet halifenin iki adamı hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Haccâc halifesine itaat etmeyene karşı tavrını açıkça beyan ederken diğeri siyâseten düşmanıya aynı safta namaz kılmıştır. Her ikisi de halifenin en sadık adamlarıdır; fakat düşmana karşı gösterilen tavırları farklıdır. Abdülmelik'e sadık bu iki şahıs ileriki zamanlarda hem kendisine hem de oğullarına devletin en üst kademesinde hizmet sunacaklardı.

Recâ b. Hayve'nin Irak'ın, 72/691 yılında gerçekleşen Deyrû'l-Câselik Savaşı⁷¹ sonrasında Emevî hakimiyetine geçmesiyle, kardeşi tarafından Irak valiliğine tayin edilen Bişr b. Mervân'la⁷²

⁶⁹ Belâzurî, *Ensâb*, VII, 47; Bkz. İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî (314/926), *el-Fütûh*, I-VIII, Beyrut 1986, V-VI, 375; İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman, (808/1406), *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-'Arab ve'l-'Acem ve'l-Berber*, I-VIII, Beyrut 1996, III, 47.

⁷⁰ Belâzurî, VII, 49.

⁷¹ Taberî, III, 520; eş-Şâbuştî, Ebû'l-Hâşim Ali b. Muhammed, (388/998), *ed-Deyyârât*, (Thk. Korkis Avvâd), Beyrût 1986, 351, 352; Yâkût el-Hamevî, II, 571; el-Himyerî, Muhammed b. Abdulmun'im, (727/1327), *Kitâbu'r-Ravzi'l-Mi'târ fi Haberî'l-Aktâr*, (Thk. İhsan Abbâs), yy 1980, 155; Bkz. Abdülaziz ed-Dûrî, "Deyrû'l-Câselik", *DİA*, (İstanbul 1994), IX, 270. İslâm tarihi kaynaklarında bazan burada olduğu gibi manastır ismi verilerek bölge kastedilmiştir. Yevmu Deyri'l-Cerâcîm savaşı gibi burada yapılan savaş ifade etmek istenmiştir. Levent Öztürk, "Manastır", *DİA*, (Ankara 2003), XXVII, 561.

⁷² el-Kelbî, Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib, (204/819), *Cemheretu'n-Neseb*, (Thk. Naci Hasan), Beyrut 2004, 39; el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebû Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih, (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, (Thk. Abdu'l-Emir Mühennâ), Beyrût 1993, II, 174; İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî, (321/933), *Kitâbu'l-İştikâk*, (Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Bağdat 1979, 76; Zehebi, *Nubelâ*, I 1209. Ebû Mervân künyesiyle anılan Bişr b. Mervân, Merc Râhit savaşında bulundu. Abdülmelik, Mus'ab b. Zübeyr'i yendikten sonra kardeşini Kûfe'ye vali tayin etti. Bişr'in yetki alanı daha sonra

birlikte Kûfe'ye geldiği kaynaklarımızda zikredilmektedir.⁷³ Abdülmelik, Mus'ab b. Zübeyr'i savaş meydanında yendikten sonra Kûfe'ye girdi ve burada minbere çıkarak "Size ehli-i beytimden kötülere, isyankârlara karşı şiddet uygulayacak itaat edenlere ise iyi davranacak bir kimseyi vali olarak tayin ettim. Onu dinleyiniz ve ona itaat ediniz. O kişi Bişr b. Mervân'dır. Onunla birlikte Revh b. Zinbâ' el-Cüzâmî ve Recâ b. Hayve el-Kindî' de dahil, Şâmlılardan oluşan 4 bin kişilik bir ordu bırakıyorum." ifadeleriyle⁷⁴ kardeşini Kûfe valisi olarak görevlendirdi.⁷⁵ Halife Abdülmelik'in henüz ele geçirdiği İslâm coğrafyasının bu çok sıkıntılı bölgesine kendi kardeşiyle birlikte bu iki şahsı vazifelendirmesi onun hem bu kritik bölgeye verdiği ehemmiyeti hem de bu ikisine duyduğu güveni göstermesi açısından oldukça mühimdir. Ayrıca bu iki şahsın Yemenli kabilelere mensubiyetleri düşünülecek olursa, belki de bunlarla halife, Kûfe'deki Kinîlileri kontrol altında tutmayı hedeflemiş olmalıdır.

İbn 'Asâkir, Recâ b. Hayve'nin Mısır'a Abdülaziz b. Mervân'ın yanına da gittiğini zikretmekte;⁷⁶ fakat onun ne zaman gittiğine dair ise herhangi bir tarih ve kayıt vermemektedir. Muhtemelen Recâ, Bişr'in Basra'da ölümü (75/694)⁷⁷ sonrasında Mısır'a Abdülaziz'in yanına gitmiş olmalıdır. Zira bilindiği üzere Mısır valisi Abdülaziz'in hadislerin toplanmasına yönelik bir teşebbüsü vardır. Abdülaziz, Bedir savaşına katılan yetmiş sahabî ile görüştüğü ifade edilen Kesîr b. Mürr'e el-Hadramî'ye mektup yazarak bu sahabîlerden işittiği hadisleri yazmasını ve kendisine göndermesini istemiştir.⁷⁸ Gerçi Abdülaziz'in bu mektubuna nasıl cevap verildiği hakkında bir malumatımız bulunmamakla birlikte⁷⁹ Abdülaziz'in bu teşebbüsü oğlu Ömer'e örnek teşkil etmiş olmalı ki o halifeliğinde hadislerin tedvini için emir vermiştir. Recâ b. Hayve'nin ilmî kişiliği düşünülecek olursa Ömer'in babasıyla da bu çerçevede bir diyalog

Basra'nın da görev sınırlarına dahil edilmesiyle genişlemiştir. Belâzurî, VI, 273, 311, 312; İbn 'Asâkir, X, 259, 262; Zehebî, *Nubelâ*, I, 1209; Selahaddin Müneccid, *Mu'cemu Benî Ümeyye*, Beyrût 1970, 18, 19.

⁷³ İbn 'Asâkir, XVIII, 103; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

⁷⁴ İbn 'Asâkir, X, 262; Müneccid, *age*, 18, 19.

⁷⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VI, 311, 312; İbn 'Asâkir, X, 259.

⁷⁶ İbn 'Asâkir, XVIII, 115, 116.

⁷⁷ Belâzurî, VI, 273, 311, 312; İbn 'Asâkir, X, 259, 262; Zehebî, *Nubelâ*, I, 1209; Selahaddin Müneccid, *age*, 18, 19.

⁷⁸ Ahmet Yücel, "Kitâbet", *DİA*, (Ankara 2002), XXVI, 82; Bkz. Nabia Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri, I, Historical Texts*, Chicago 1957, 18.

⁷⁹ Ahmet Yücel, *agm*, XXVI, 82.

kurduğu ve Abdülaziz'in bu projesinin bir parçası olarak Mısır'a gitmiş olması ihtimali düşünölmelidir.

Abdölmelik, kardeşi Mısır valisi Abdöfaziz b. Mervân'ın 85 Cemaziyelulâ (704 Mayıs) ⁸⁰ da Mısır'da vefat etmesi üzerine herhangi bir sorunla karşılaşmaksızın iki oğlu, Velid ve Süleyman için biat almıştır.⁸¹ Abdölmelik'in oğullarını veliaht tayininde kaynaklarımızın zikrettiği bir kişi dışında İşlâm coğrafyasından biat etmeyen ve muhalif olan çıkmamıştır. Bu şahıs da Abdölmelik'in Medine valisi Hişâm b. İsmail el-Mahzûmî'nin⁸² (82-87/701-706) emrine itaat etmeyen Sa'îd b. el-Müseyyib'dir.⁸³ Zira Medine'de Said b. el-Müseyyib'in dışında hemen herkes biat etmiş, o da Abdölmelik'in hayatta olmasını bahane ederek biat etmeyeceğini söylemiştir.⁸⁴ Sa'îd, Hişâm b. İsmâil'e "Eğer Abdölmelik Velid'e biat etmemi isterse kendisini azletmiş olur." demiştir. Bu cevap üzerine Vali Hişâm, Sa'îd'e kıldan yapılmış kısa bir don giydirmiş ve şiddetli bir şekilde dayak attırmıştir.⁸⁵ Daha sonra da Hişâm, Sa'îd'i idam etmekle tehdit etmiş olsa gerek onun "Beni asmayacaklarını bilseydim, bu tıylü kılıklı donu giymezdim." dediği rivayet edilmektedir.⁸⁶ Burada bizim için önemli olan zikredilen bu rivayetin ravileri arasında Recâ b. Hayve'nin de bulunmasıdır. Zira o, gerçi ne maksatla orada olduğuna dair herhangi bir bilgimiz olmamakla birlikte Medine valisinin Sa'îd b. el-Müseyyeb'in cezalandırdığı vakitte Medine'dedir.⁸⁷

Velid b. Abdölmelik (86-96/705-715) döneminde Recâ'nın iktidarla ilişkisi kuvvetlidir. Recâ, Velid'in Medine valisi Ömer b.

⁸⁰ Taberî, III, 664; İbn 'Asâkir, XXXVI, 353. Halife, Abdöfaziz'in 84/703 yılında (*Tarih*, 183.) İbn 'Asâkir ise onun 86 Cemaziyevvel (705 Nisan) ve 86 Cemaziyelahir (705 Mayıs) ayında vefat ettiğine dair başka rivayetlere de yer vermektedir. Bkz. (*Tarih*, XXXVI, 351; XXXV, 443.)

⁸¹ Halife, 183; Müellifi Meçhûl, '*Uyûnu'l-Hadâik*, 2; İbn 'Asâkir, XXXVI, 353, 359; LXIII, 175. Taberî, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr bu biat alınma olayını 85/704 senesi olayları içerisinde zikretmektedirler. *Tarih*, III, 666; *Muntazam*, IV, 397; *Kâmil*, III, 179.

⁸² Abdölmelik'in karısı Aişe'nin babasıdır. Abdölmelik, Aişe'yi hamileyken boşamıştır. Mus'ab'ın yenildiği haberiyle birlikte Hişâm'ın doğduğu haberini de almış, çocuğa fal açtırmış ve "Mansûr" ismini vermiştir. Fakat annesi çocuğa kendi babasının ismini koymuştur. Bkz. *Kitâbu'l-'Uyûn*, 81, 82.

⁸³ Halife, 183; Belâzurî, VII, 256.

⁸⁴ Halife, 183; Belâzurî, VII, 256; Taberî, III, 666; İbnü'l-Cevzî, IV, 397; İbnü'l-Esîr, III, 179; İbn Kesîr, *Bidâye*, IX-X, 65.

⁸⁵ Halife, 183; Belâzurî, VII, 256; İbnü'l-Esîr, III, 179.

⁸⁶ Halife, 183; İbnü'l-Esîr, III, 179.

⁸⁷ Belâzurî, VII, 256; Taberî, III, 666.

Abdülaziz'in yanındadır.⁸⁸ Ömer'in çok yakın arkadaşıdır. Gerçi Ömer b. Abdülaziz'in babasının 86/704 yılında ölümüne kadar Medine'de kaldığı ve daha sonra amcası Abdülmelik'in çağrısı üzerine Şâm'a gittiği bilindiğine⁸⁹ göre Recâ'nın, Ömer'le onun Medine valiliğinden çok daha önce Medine'deki ilim meclislerinde tanışmış olmaları mümkündür.

Velid b. Abdülmelik çıktığı hac yolculuğunda (91/710)⁹⁰ Ömer b. Abdülaziz'in valiliğini yaptığı Medine'ye uğradı. Rivayetten anlaşıldığına göre Recâ b. Hayve, Medine'de Ömer'in yanında bulunmaktadır. Velid bir Cuma günü şehrin mescidinde Hz. Peygamber'in minberinde halka hitap etti. Halife Velid ilk hutbeyi oturarak ikincisini ise ayakta irâd etti. Orada bulunanlardan ve bu rivayeti nakleden İshak b. Yahyâ, Recâ b. Hayve ile karşılaştığında ona "Hutbelerinizde böyle mi yapıyorsunuz?" diye sordu. O da "Evet, Muâviye, Abdülmelik ve Hz. Osman böyle yaptı." cevabını verdi. Bunun üzerine İshak b. Yahyâ "Allâh'a yemin ederim ki Hz. Osman sadece ayakta hutbe okurdu." dedi.⁹¹

Bu rivayet Taberî'nin *Tarih*'inde biraz daha farklı yer almaktadır. Buna göre İshak b. Yahyâ, Recâ'ya "Hutbelerinizde böyle mi yapıyorsunuz." diye sorunca, Recâ "Evet, Muâviye'nin ve (isim vermeden) diğerlerinin böyle yaptığını söyledi." Akabinde İshak, "Onunla konuştun mu?" diye sordu. Recâ ise "Bunu kendisine Abdülmelik b. Mervân'la -ki o bunu yapmaktan kaçınmıştır- konuşan Kabîsa b. Züeyb'in⁹² haber verdiğini ve Hz.

⁸⁸ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 141. İbn Sa'd, Velid'in Ömer b. Abdülaziz'i Medine valiliğine 87/705 yılında tayin ettiğini zikretmektedir. *Tabakât*, V, 161.

⁸⁹ İrfan Aycan-İbrahim Sarıçam, *Emevîler*, Ankara 1993, 73.

⁹⁰ Halife b. Hayyât, Velid'in 91/710 yılında hac farızasını yerine getirdiğini zikrederken (*Tarih*, 193), Müellifi Meçhûl olan *el-Uyûn ve'l-Hadâik*'te onun 90/709 yılında hac yaptığı kayıtlıdır. Bkz. s. 6.

⁹¹ Müellifi Meçhul, *el-Uyûn ve'l-Hadâik*, 7; *Tarih*, VI, s. 466; bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 555.

⁹² Medineli dört fakih içerisinde adı zikredilmekte olan Kabîsa b. Züeyb, Abdülmelik b. Mervân'ın maiyetinde yer alıp, Divânu'l-Hâtem'in sorumlusu olarak görev yapmaktaydı ve görevi gereği oldukça mahrem bilgilere sahipti. Kabîsa aynı zamanda halifeye birçok mesele ile ilgili danışmanlık vazifesi yürütmüştür. Abdülmelik'in hacbine, gece ya da gündüz hangi saatte gelirse gelsin huzuruna almasını emrettiği şahıslardan birisidir. Kabîsa b. Züeyb 86/705 yılında vefat etmiştir. Bkz. İbn Sa'd, V-VI, 121; el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, (277/890), *el-Marife ve't-Tarih*, Beyrut 1999, I, 312; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 222; Taberî, *Tarih*, III, 534, 664; el-Ceşşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdüs, (331/942-43) *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, (thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafız Şelebi), Kahire 1938, s. 34; İbn Asâkir, *Tarih*, XL, 249; ayrıca

Osman'ın böyle hutbe okuduğunu söyledi.⁹³ Rivayetin devamında ise İshak b. Yahyâ, yukarıda zikredildiği gibi Hz. Osman'ın sadece ayakta hutbe okuduğunu belirtti, Recâ ise "Onlara böyle rivayet edilmiş ve onlar da bunu almışlar" cevabını verdi.⁹⁴ Bunun üzerine İshak b. Yahyâ'nın "Emevîler içerisinde ondan (Velid'i kastederek) daha zorbasını görmedim" dediği rivayet edilmektedir.⁹⁵

Recâ b. Hayve'nin son söylediği sözün oldukça önemli olduğunu düşünmekteyiz. Henüz Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin tedvinin gerçekleştirilmediği bir ortamda, insanların kendilerine rivayet edilen malzemeye göre hareket etmeye çalıştıkları ve herhangi bir sorunla karşılaştığında ise bu konuda bilgi sahibi olan insanlara başvurdukları görülmektedir.⁹⁶ Zira rivayetin devamından anlaşıldığına göre bu konudaki ihtilafın çözümü için Velid b. Abdülmelik, Recâ'yı Sa'îd b. el-Müseyyib'in yanına göndermiş ve Hac zamanında Hz. Peygamber'in hutbelerinin nasıl olduğunu sormuştur. Gerçi Sa'îd'in vermiş olduğu cevap yukarıda zikredilen konuyu pek de aydınlatıcı tarzda olmamıştır.⁹⁷

Velid b. Abdülmelik'ten sonra halife olan Süleyman b. Abdülmelik, kardeşi Velid'in hilafetinde Filistin valisi olarak görev yapıyordu.⁹⁸ Süleyman valiliğinde önce Lüdd⁹⁹ şehrine yerleşti, daha sonra da Remle şehrinin inşasına hazırlandı. O valiliği esnasında şehrin yapımına başladı. İlk olarak da Dâru's-Sabbâğîn olarak bilinen sarayını yaptırdı daha sonra da mescidin planını

bkz. *age*, XLIX, 254, 260; İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 182; ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, "Kabîsa b. Züeyb", *DİA*, (İstanbul 2001), XXIV, 39.

⁹³ Taberî, VII, 466, 467; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 555.

⁹⁴ Taberî, VII, 467. *el-Uyûn ve'l-Hadâik*'te Kabîsa b. Züeyb'in zikredildiği diyalog geçmemektedir. Bkz. s. 7.

⁹⁵ Taberî, VII, 467; İbnü'l-Esîr, IV, 555. Bu kısım *el-Uyûn ve'l-Hadâik*'te yer almamaktadır. Bkz. 7.

⁹⁶ Bu şekilde ihtilafı bir olay karşısında Abdülmelik, durumu Kabîsa b. Züeyb'le müzakere etmiş, o hênüz Dimeşk'e gelmiş olan İbn Şihâb ez-Zührî'yi halife ile tanıştırtarak onun Sa'îd b. el-Müseyyib'den zikrettiği bu konudaki rivayetini halifeye iletmesini sağlamıştır. Abdülmelik onun naklini yeterli görmemiş olacak ki bunun, Medine valisine gönderdiği mektupla Sa'îd b. el-Müseyyib'den teyid ettirilmesini emretmiştir. Bkz. Ebû Nu'aym el-İsbahâni, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, 367-369.

⁹⁷ *el-Uyûn ve'l-Hadâik*, 7, 8. Bkz. Bosworth, XVI, 42.

⁹⁸ Belâzurî, *Ensâb* VIII, 99, Ya'kûbî, *Tarih*, II, 217; Yâkût, *Mu'cem*, V, 17.

⁹⁹ Belâzurî, Ahmet b. İsa b. Ca'fer (279/895), *Fütûhu'l-Buldân*, (Thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'-Ömer Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1987, 195. Filistin'de Beytü'l-Makdis'e yakın bir kasaba. Yâkût el-Hamevî, *Mu'cem*, V, 17.

çizdirip, onun inşaatına girişti (95/714).¹⁰⁰ el-'Umerî'ye göre Recâ b. Hayve, Süleyman Remle şehri yaptırırken onun yanında bulunmaktadır.¹⁰¹

Süleyman, mescidin inşaatını bitirmeden de halife oldu.¹⁰² Halifeliği boyunca kendi yaptırdığı şehirde oturduysa da sık sık Konstantinopol'e karşı savaş hazırlıklarının yapıldığı Dâbık'ta¹⁰³ bulunmak zorunda kaldı.¹⁰⁴ Zaten burada hastalanıp vefat etti. Kabri de burada bulunmaktadır.¹⁰⁵

Recâ b. Hayve'nin özellikle Süleyman'ın nezdinde önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Wellhausen, Recâ'nın tesiriyle Süleyman'ın, Hz. Ali'nin oğullarına yüz verdiğini,¹⁰⁶ yine onun etkisiyle Medine valiliğine Ensâr'dan Hz. Osman'a karşı gelmiş olan 'Amr b. Hazm'ın torunu Ebû Bekir b. Hazm'ı vali olarak tayin ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Ebû Bekir b. Hazm bu görevi Süleyman'ın ölümünden sonra da sürdürdü. Ayrıca o, Medine valisi olarak 99/717 yılında hac emirliğini yürüttü.¹⁰⁸

Süleyman'ın velayet tayin ettiği oğlu Eyyüp'ün hastalığında Recâ'yı halifenin yanında görmekteyiz. Rivayete göre Süleyman beraberinde Ömer b. Abdülaziz, Sa'id b. 'Ukbe ve Recâ b. Hayve bulunduğu halde hasta yatağında ölmek üzere olan oğlunu ziyaret

¹⁰⁰ Belâzurî, *Futûh*, 195. Bkz. Ya'kûbî, *Tarih*, II, 217.

¹⁰¹ el-'Umerî, Şihâbüddin Ahmed b. Yahyâ b. Fazlülâh (748/1347), *Mesâlikü'l-Ebsâr fi Memâlikü'l-Emsâr*, I-XXIV, Ebu Dabi 2004, 223.

¹⁰² Belâzurî, *Futûh*, 195; Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 113. Bkz. Fatih Erkoçoğlu, "İmar Faaliyetleri", *Emeviler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, (Ed. İrfan Aycan), Ankara 2003, s. 155, 156.

¹⁰³ Halep yakınlarında bulunan bir köy. Emevî orduları yaz seferlerine çıktıklarında burada konaklıyorlardı. Yâkût, II, 475.

¹⁰⁴ Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 124.

¹⁰⁵ Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 99; Taberî, IV, 57; el-Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl, (322/933), *Kitâbu'Bed' ve't-Tarih*, I-II, Beyrut 1997, 260; Yâkût, *Mu'cem*, II, 475; el-Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Ali, (821/1418), *Meâsiru'l-İnfâfe fi Me'âlimi'l-Hilâfe*, (Thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Beyrut trz, I, 142; Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik fi'l-Ahbâri'l-Hakâik*, 33, 37, 38.

¹⁰⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 124.

¹⁰⁷ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 203; İbn Sa'd, V, 166; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 223; Taberî, *Tarih*, IV, 43. Bkz. Wellhausen, *age*, 124.

¹⁰⁸ Taberî, IV, 61; İbnü'l-Esir, III, 257. Ebû Bekir b. Hazm, Ömer'in Medine valiliğinde şehrin kadılığına tayin edilmiştir (İbn Sa'd, *Tabakât*, V, 161). Velid b. Abdülmelik döneminde de kısa süre Medine valiliği yaptı; fakat Velid daha sonra onu azil ile yerine Osman b. Hayyân el-Merrî'yi atadı. Süleyman, halife olunca yeniden Ebû Bekir b. Hazm'ı Medine valiliğine getirdi. Ebû Bekir 100/718 yılında vefat etti. Halife b. Hayyât, *Tarih*, 198, 203, 205.

etmişti. Süleyman, oğlu Eyyüp'ün yüzüne bakıyor ve ağlamamak için kendisini zor tutuyordu. Sonra şöyle dedi: "İnsanlar sınıf sınıf; bazısı yetinir, bazısının sabrı sabırsızlığına galebe eder -ki o basiretli kişidir. Bazısı da sabredemeyip, üzüntüye kapılır. İşte o mağlup ve zayıf kişidir. Gerçekten de ben kalbimde bir sabırsızlık buluyorum, eğer ben bunu hafifletemezsem, yüreğimin gamdan yarılıp çatlamasından korkuyorum." Bunun üzerine Ömer, halifeye sabrın kendisi için daha evla olduğunu ve bunun da bir karşılığının bulunduğunu söyledi. Sa'îd b. 'Ukbe, "Halife, bana ve Recâ'ya ağlamamak için yardım edilmesini ister gibi baktı" dedi. Sa'îd, "Ben kendisine ağlayıp ya da ağlamaması konusunda bir şey söylemeyi hoş görmedim. Recâ ise halifeye dönerek şunları söyledi: "Müminlerin emiri, aşırıya kaçılmadığı sürece bunda bir beis görmüyorum. Bana, Peygamberimizin, oğlu İbrahim vefat ettiğinde, gözlerinin yaşardığı ve şöyle söylediği ulaştı: "Göz ağlar, kalp hüznlenir; fakat Rabbimin razı olmadığı şeyden başka bir şeyi söylemeyiz. Bizler gerçekten İbrahim için çok üzüntülüyüz."¹⁰⁹

Orada bulunanlar, "Süleyman ağladı ve hatta ağlaması oldukça şiddetlendi. Öyleki kalbinin durduğunu zannettik" demektedirler. Bunun üzerine Ömer, Recâ'ya "Müminlerin emirine ne kötü bir iş yaptın." dedi. Recâ, Ömer'e "Onu kendi haline bırak Ebû Hafs (Ömer), ağlamasını kendisi kessin. Şayet bu gördüğün şey (üzüntüsü) onun göğsünden çıkmazsa, ölmesinden korkarım. Daha sonra halife ağlamayı bıraktı, su istedi ve yüzünü yıkadı. O ara Eyüp öldü,¹¹⁰ halife onun yıkanıp kefenlenmesini emretti. Hazırlandı ve cenazenin önünde yürüdü.¹¹¹ Ömer ve Sa'îd b. 'Ukbe halife Süleyman'ı teselli etmek için ya da en azından onun hüznünden ağlayıp ağlamaması hususunda söz söylemeye kendilerinde güç bulamıyorlar; fakat görüldüğü gibi Recâ, halifenin yanında gayet rahat ve onun faydasına olabilecek sözleri hiç çekinmeden söylemektedir.

¹⁰⁹ Bkz. Buhâri, Cenâze, 43; Müslim, Fezâil, 62; İbn Mâce, Cenâiz, 53; Hanbel, 3/237, 250.

¹¹⁰ Süleyman'ın 98/716 yılında oğlu Eyüp için veliâht olarak biat aldığı; fakat onun aynı yıl içerişinde vefat ettiği kayıtlıdır. İbnü'l-Esr, III, 245. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 100, 101; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 223.

¹¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 253.

4) Ömer b. Abdülaziz'in Halife Seçilmesinde Recâ b. Hayve'nin Rolü

Recâ b. Hayve'nin yukarıda zikrettiklerimizden çok daha önemli ve de belki de onun en etkin olarak rol aldığı faaliyeti, hiç şüphesiz ki Ömer'in halife seçilmesindeki rolüdür. Onu Süleyman'ın hastalığından ölümüne kadar ve Süleyman'ın Ömer b. Abdülaziz'i kendisinden sonra veliaht tayin etmesinde aktif bir şekilde görmekteyiz.. Burada detaylıca bu süreci ele almak istiyoruz. Öncelikle bu süreçle ilgili İbn Sa'd ve Taberî'nin rivayetlerini zikrettikten sonra diğer kaynaklarımızdaki malzemeyi paylaşmak istiyoruz.

İbn Sa'd ve Taberî, eserlerinde Süleyman'ın hastalanması ve Ömer'in halife tayin edilmesi olaylarını Recâ b. Hayve'den işiten Süheyl b. Süheyl'in rivayetiyle vermektedirler.¹¹²

Halife Süleyman b. Abdülmelik çoğu zaman Remle'de oturmaktaydı. Konstantinopolis'e hücum hazırlıkları olduğunda ise Dâbık'a geçtiğini daha önce söylemiştik. Bizans imparatorunun ölüm haberi kendisine ulaşınca ve Azerbaycan'dan gelen Alyuun (Leo)¹¹³ isimli şahsında etkisiyle de hazırlamış olduğu bir orduyu kardeşi Mesleme b. Abdülmelik¹¹⁴ komutasında Konstantinopolis'e gönderdi (98/716).¹¹⁵ Süleyman bu esnada Dâbık'tadır.

Recâ b. Hayve, Süleyman'ın bir Cuma günü ipekli bir yeşil kadife kumaş giyindiğini ve aynanın karşısına geçip, "Ben genç bir kralım"¹¹⁶ sözüyle bu konuya giriş yapmaktadır. Daha sonra Süleyman, Cuma namazını halkla birlikte kıldı; fakat müteakiben

¹¹² İbn Sa'd, V, 164; Taberî, IV, 59, 60; İbnü'l-Esîr, baş tarafı eksik olmakla beraber bu rivayeti aynen tekrarlıyor. Bkz. Kâmil, III, 254.

¹¹³ Theophanes, bu şahsı Anatolics generali Leo olarak vermekte ve Mesleme'nin saldırısını 715-716 yılları olayları içerisinde zikretmektedir. Bkz. *The Chronicle of Theophanes*, (Çev. Harry Turtledove), Philadelphia 1982, 82-85.

¹¹⁴ Mesleme'ye savaşlardan kalma yara izlerinden dolayı el-Cerâdetü's-Safrâ (Sarı Çekirge) lakabı verilmiştir. ez-Zubeyrî, Ebû Abdullah el-Mus'ab b. Abdullâh, (236/850), *Kitâbu Nesebi Kureys*, (Tsh, Tik, Levi Provençal), Kahire trz., 165; İbn Kuteybe, *Meârif*, 246; İbn 'Asâkir, LVIII, 28; Müneccid, 7. Geniş bilgi için bkz. İbn 'Asâkir, LVIII, 27-46; Mehmet Azimli, "Mesleme b. Abdülmelik ve Futuhâtı", *DÜİFD*, (Diyarbakır 2000), II, 85-103; Hasan Kurt, "Mesleme b. Abdülmelik", *DİA*, (Ankara 2004), XXIX, 318, 319.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, III, 244, 245. Taberî, Mesleme'nin ve Davûd'un Konstantiniyye seferine hazırlanmalarını 97 yılında sefere çıkışlarını da 98 yılı olayları içerisinde vermektedir. *Tarih*, IV, 44, 48.

¹¹⁶ Suyûtî bu rivayeti verirken Hz. Peygamber'den başlayarak diğer halifeler için söylenen sözleri Süleyman'ın ağzından nakletmiştir. Bkz. *Tarih*, 200.

de hastalandı.¹¹⁷ Bunun üzerine oğullarından henüz baliğ olmamış birisini¹¹⁸ mektupla veliaht tayin etmek isteyince, Recâ b. Hayve halifeye; "Ne yapıyorsunuz ey Müminlerin emiri? Halifeyi kabrinde koruyacak şeylerden birisi de insanlar üzerine sâlih bir halife tayin etmesidir." dedi. Süleyman, "Ben istihareye yatıyorum, düşünüyorum, henüz karar vermedim." cevabını verdi. İki gün bekleddikten sonra halife daha önce yazdırdığı o mektubu yırttı ve Recâ b. Hayve'yi yanına çağırtdı. Bu arada oğlu Dâvud'u¹¹⁹ veliaht olarak düşünmüş olacak ki halife danışmanına Dâvud'u sordu. Bu arada Dâvud'un¹²⁰ Mesleme'yle birlikte Konstantiniyye seferinde olduğu anlaşılmaktadır. Recâ, "O seferde, senden çok uzakta, sağ mı ölümü hakkında bir bilgimiz yok" cevabını verdi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz ona kendi düşüncesini sordu. Recâ'nın cevabı ise "Siz kimi uygun görürseniz" oldu. Halife de "Ömer b. Abdülaziz hakkında¹²¹ ne dersin" diye sordu. Recâ, onun hayırlı, faziletli bu makama da uygun birisi olduğunu belirtti. Halife de bunun üzerine onun iyi birisi olduğunu teyit etti; fakat "sadece onu halife tayin etsem fitne ortaya çıkar, ondan sonra da oğullarımdan birisini veliaht tayin etmezsem bu sefer onun halife olmasına izin vermezler." demiştir. Bu arada Süleyman, babası Abdülmelik'in kardeşi Yezîd'i¹²² kendisinden sonra veliaht tayin etmesi için söz

¹¹⁷ İbn Sa'd, V, 163; Taberî, IV, 59; İbn 'Asâkir, XVII, 154, 155.

¹¹⁸ Süleyman'ın 98/716 yılında oğlu Eyyüp için veliaht olarak biat aldığı; fakat onun aynı yıl içerisinde vefat ettiği kayıtlıdır. İbnü'l-Esîr, III, 245. Bkz. Ebû Abdullah Muhammed İbn Abdülhakem, *Sîretü 'Ömer b. Abdilaziz*, (Tsh. Ahmed 'Ubeyd), Kahire 1977, 28; Belâzurî, *Ensâb*, VIII, 100, 101; Ya'kûbî, *Tarih*, II, 223; Müellifi Meçûl, *Uyûn*, 37. Ebû Hanife ed-Dineverî, Süleyman'ın o gün en büyük oğlu (Dâvud'un dışında olsa gerek) Muhammed'in 12 yaşında olduğunu zikretmektedir. *el-Ahbâru't-Tivâl*, 300.

¹¹⁹ Dâvud b. Süleyman'ın hayatı ve faaliyetleri için bkz. İbn 'Asâkir, *Tarih*, XVII, 154-155; Mahmûd Şit Hattâb, "Dâvud b. Süleymân b. Abdülmelik b. Mervân, Fâtihu Hisnî'l-Mer'e ve Muhâsiru'l-Konstantiniyye", *Mecelletü'l-Mecma'î'l-Lüğati'l-Arabiyye*, (Dimeşk 1978), LIV-4, 721-739.

¹²⁰ Belâzurî, Süleyman'ın Mesleme ile birlikte sefere Eyyûb'ü gönderdiği zikretmektedir. Bkz. *Ensâb*, VIII, 101; 109. Taberî ise sefere çıkanın Dâvud olduğunu belirtmektedir. *Tarih*, IV, 44.

¹²¹ Ömer'in Velid b. Abdülmelik'in kendisinden sonra oğlu Abdülaziz'i veliaht tayin etmesine karşı çıkmış olması ve bu konuda Süleyman'ı desteklemesi, Süleyman'ın da hilâfetinde onu ve tabii olarak da Recâ'yı yanında önemli bir mevki kazanmasına vesile olmuştur. Bkz. Bosworth, "Raja İbn Haywa", 70, 71.

¹²² Yezîd b. Abdülmelik'in annesi Yezid b. Muâviye'nin kızı Atike'dir. Yezîd 71/690 yılında doğdu. Ömer b. Abdülaziz'den sonra (101/719) halife oldu ve dört yıl sonra 105/723 yılında vefat etti. Halife, *Tarih*, 206-213; Suyûtî, *Tarih*, 217; Yezîd b. Abdülmelik hakkında geniş bilgi için bkz. M. Akif Fidan, *Yezid b. Abdülmelik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları (İslâm Tarihi) Anabilim Dalı), Ankara 2000.

aldığını hatırlamış olmalıdır ki bunun üzerine Süleyman, Ömer'den sonra Yezîd'in veliyaht tayin edilmesini istedi.¹²³ O ara Yezîd hac emirliği ile Mekke'de bulunduğu anlaşılmaktadır. Halife Süleyman buna rağmen mektubunu yazdırdı: "Bu Allâh'ın kulu, Müminlerin Emiri Süleyman'ın Ömer b. Abdülaziz'e mektubudur. Kendimden sonra seni, senden sonra da Yezid b. Abdülmelik'i veliyaht tayin ettim. Onu dinleyip itaat edin, Allâh'tan korkun, ihtilafa düşmeyin aksi takdirde başkalarına yem olursunuz." Daha sonra mektubu mühürledi ve şurta başkanı Ka'b b. Hâmid el-'Absî'den¹²⁴ ehl-i beytinin toplanması için haber gönderdi. Ailesi toplandığında Süleyman, Recâ'dan "Mektubumu onlara götür, içindekileri onlara bildir ve veliyaht tayin ettiğim kişiye biat etsinler." dedi. Recâ b. Hayve denilenleri yaptı. Süleyman'ın aile fertleri, halifenin yanına girmek ve ona selam vermek istediklerini söylediler. Recâ'da bunun üzerine onları halifenin yanına aldı. Halife, Recâ'nın elindeki mektuba işaret ederek, onun kendisinin vasiyeti olduğunu belirtti ve mektupta ismini zikrettiği şahsı dinleyip ve ona itaat etmelerini emretti. Aile fertleri de birer birer biat ettiler ve ardında da dağıldılar.¹²⁵

İbn Sa'd ve Taberî olayları anlatırken daha sonra doğrudan "Kâle Recâ" şeklinde, Recâ'nın kendi konuşmasını alıntı yapmakta ve burada şu olayları zikretmektedir.¹²⁶ Rivâyete göre Recâ b. Hayve elinde mühürlenmiş vasiyetnâme mektupla birlikte oradan çıktı. Bu arada Ömer b. Abdülaziz onun yanına geldi ve halifenin kendisine hilafetle ilgili olarak bir şey isnad etmesinden korktuğunu ve eğer bildiği bir şey varsa kendisine söylemesini, zira geç olmadan da bundan istifa etmek istediğini belirtti. Recâ b. Hayve ise ona bir harf bile söyleyemeyeceğini bildirince, Ömer, Recâ'ya kızarak yanından ayrıldı.¹²⁷

Recâ'nın yanına bir müddet sonra Hişâm b. Abdülmelik¹²⁸ geldi ve kendisiyle onun arasında eski bir dostluğun olduğunu

¹²³ İbn Sa'd, V, 163, 164, 165; Taberî, IV, 59; İbnü'l-Esîr, III, 253.

¹²⁴ İbn Sa'd, şurta başkanının ismini nispet olmaksızın Ka'b b. Hâmiş zikrederken; Halife b. Hayyât, Ka'b b. Hâmid el-'Absî; İbnü'l-Esîr ise Ka'b b. Câbir el-'Absî olarak vermektedir. *Tarih*, 204; *Tabakât*, V, 164; *Kâmil*, III, 254.

¹²⁵ İbn Sa'd, V, 164; Taberî, IV, 59; İbnü'l-Esîr, III, 254.

¹²⁶ İbn Sa'd, V, 164; Taberî, IV, 59; İbnü'l-Esîr de bu kısmı Taberî'den almıştır. Bkz. *Kâmil*, III, 254.

¹²⁷ İbn Sa'd, V, 164; Taberî, IV, 59, 60; İbnü'l-Esîr, III, 254.

¹²⁸ Hişâm'ın annesi Abdülmelik'in Medine valisi Hişâm b. İsmâil el-Mahzûmî'nin kızıdır. Hişâm 72/691 yılında Mus'ab b. ez-Zübeyr'in öldürüldüğü yıl dünyaya geldi. Hişâm babası vefat ettiğinde 14 yaşındaydı. Kardeşi Yezîd'in ölümüyle

söyleyerek, Süleyman'ın hilafete kimi tayin ettiğini kendisine bildirmesini istedi ve eğer kendisinin dışında bir başkası tayin edilmişse de bu husus hakkında halifeyle konuşabileceğini belirtti. Eğer kendisine söylerse bunun aralarında bir sır olarak kalacağına dair yeminde bulundu. Recâ ise Ömer'e dediğini tekrarladı, bunun üzerine Hişâm da sinirlenerek "(Hilâfet) bana tevdi edilmediyse kime tevdi edildi, bu iş Abdülmelik'in oğullarından başka birine mi gececek?" dedi ve çekip gitti.¹²⁹

Recâ daha sonra halifenin yanına girdiğinde, onun vefat etmek üzere sekerât-ı mevt halinde olduğunu ve hemen onu kibleye çevirdiğini söylemektedir. Bu arada Süleyman, "Henüz zamanının gelmediğini" ifade etti, Recâ da iki defa aynı hareketi yaparak halifeyi kibleye doğru çevirdi. Üçüncüsünde halife, zamanının geldiğini eğer bir şey isteyecekse hemen söylemesini belirtti ve kelime-i şehâdet getirdi. Bu arada Recâ kendisini kibleye yöneltti ve halife de vefat etti (Safer 99/Eylül 717). Recâ mütakiben halifenin gözlerini kapattı ve üzerine yeşil bir kadife ile örttü, kapıyı da kilitledi. Bu esnada halifenin hanımı Recâ'ya haber gönderip halifenin durumunu sormuş, o da halifenin uykuda olduğunu belirtmiştir. Hanımın gönderdiği kişi üstü örtülü, halifenin gerçekte de uyuduğunu zannetmiş ve bu haberi halifenin hanımına ulaştırmıştır. Bu arada Recâ hemen kapıya güvendiği bir adamı dikti ve şurta başkanı Ka'b b. Hâmid el-'Absî'ye haber gönderip, Müminlerin emirinin ailesini Dâbık Mescidinde¹³⁰ toplamasını söyledi. Mescitte Recâ, halifenin ailesinden biat etmelerini istedi, onlar da daha önce biat ettiklerini ifade edince Recâ, Müminlerin emirinin vasiyeti olduğunu bir kez daha biat etmelerini belirtti. Böylece onlar da ikinci bir defa biat etmiş oldular. Recâ b. Hayve, halifenin ölümünden sonra da biat alınca, işi sağlama aldığını anlamış olacak ki ve gönül rahatlığı ile halifenin vefat ettiğini böylece duyurdu. Ardından halifenin mektubunu okumaya başladı ve Ömer'in tayin edildiği kısmına gelince Hişâm'ın, kendilerinin Ömer'e biat etmeyeceklerini söylemesi

halife oldu ve 105-125/724-743 yıllarında halifelik yaptı. Halife b. Hayyât, *Tarih*, 168; İbn şa'd, V, 115; Belâzurî, *Ensâb*, VII, 195, 270; Hişâm'ın hayatı ve halifeliği hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*; Ankara 2001, s. 17-23.

¹²⁹ İbn Sa'd, V, 164; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esir, III, 254.

¹³⁰ İbn Kuteybe, mektubun okunduğu yer olarak Dimeşk Mescidi'ni göstermektedir. *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 131. Süleyman'ın Dâbık'ta öldüğu kaynaklarda geçmektedir. İbn Kuteybe, Dâbık'ı Dimeşk yazarak mektubun okunduğu yer hususunda yanılmış olmalıdır.

üzerine, Recâ eğer biat etmeyecek olursa boynunu vuracağını ifade etti. Bunun üzerine Hişâm, isteksizce gelip Ömer'e biat etti. Daha sonra Recâ, Ömer'i omuzlarından tutarak oturttu. Rivayete göre Ömer, bu gelişme karşısında şaşkınlığını muhafaza ederken, Hişâm da az önceki davranışından dolayı hata yaptığını anlamıştır.¹³¹

Ömer'e biat edilmesi hiçbir sıkıntı yaşanmaksızın gerçekleşince ardından önceki halifenin cenazesinin kaldırılmasına geçildi. Cenazesi yıkanan Süleyman'ın namazını yeni halife Ömer b. Abdülaziz kıldırdı.¹³² Emevî sarayında, resmi törenlerde kullanılmak üzere saraya ait atlarının olduğu anlaşılmaktadır. Zira Ömer'e seyisleri başlarında saray binekleri¹³³ getirildi; fakat o kendi bineğini tercih etti. Bu arada Süleyman'ın sarayı ile ilgili olarak da yeni halife orada halen Süleyman'ın ailesinin kaldığını belirterek onlar boşaltana kadar kendi evinde kalacağını söylemiştir.¹³⁴ Tabii olarak yeni halifenin bu davranışı Recâ b. Hayve'yi oldukça memnun etmiştir.¹³⁵ Yeni halife sıcağı sıcağına Recâ b. Hayve'den bir katip çağırmasını istemiş, hemen bir nüsha yazdırıp daha sonra bunun çoğaltılarak eyalet merkezlerine gönderilmesini buyurmuştur.¹³⁶

İbn Sa'd ve Taberî'nin rivayetlerini verdikten sonra bu ikisinden çok daha önce yaşamış olan İbn 'Abdülhakem'in (214/829), Ömer b. Abdülaziz'in hayatına dair olan eseri *Sîretu Ömer b. Abdilaziz*'deki konumuzla ilgili rivayetleri vermek istiyoruz.

İbn Abdülhakem'in kitabında Süleyman'ın Ömer'i tayin etmesiyle ilgili olarak şunlar zikredilmektedir. Süleyman oğlu Eyyüp'ün vefatı sonrasında veliaht olarak diğer çocuklarından birisini düşünmektedir. Süleyman yanında Ömer ve Recâ bulunurken iki çocuğunun birer idareci gibi giysiler ve silahlar içindeki gezintilerini izlemektedir. Görünüşlerine göre onlar henüz sorumluluğu üstlenecek bir yapıda değillerdir. Çocuklar giydiklert

¹³¹ İbn Sa'd, V, 164, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 254, 255. Belâzurî'de de Süleyman'ın önce Ömer daha sonra da Yezîd'in veliahtlığını vasiyet ettiği mektubunun kendisinin ölümü sonrasında Recâ tarafından açıldığı ve veliahtların isimlerinin gösterildiği ve buna göre biat alındığı belirtilmektedir. *Ensâb*, VIII, 126.

¹³² İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹³³ Kaynaklarda "Merâkibu'l-hilâfe" olarak geçmektedir. Bkz. İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹³⁴ İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹³⁵ İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹³⁶ İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

elbisesleri ve kuşandıkları silahları taşımakta güçlük çekmektedirler. Halife çocuklarının bu durumunu görünce üzölür; zira onlarda istediği şeyi görememiştir. Bu nedenle de ister istemez de en iyi seçimin durumunu bildiği Ömer olacağını düşünölü. Bu arada kimi vasiyet edeceğini Recâ ile istişare etti. Recâ ona Ömer'i gösterdi ve halifenin görüşünü onaylayarak ona tercihinde destek oldu. Süleyman bunun üzerine "Şeytan'ın hissesi olmadığı bir veliaht tayin edeceğini" söyledi.¹³⁷

Süleyman hastalığı artınca önce Ömer daha sonra Yezid halife olmak üzere onların isimlerini kağıda yazmıştır. Rivayete göre bu isimlerin kimler olduğunu ise Recâ'dan başkası bilmemektedir. Sa'fd b. el-'Âs ve Ömer b. Abdülaziz'in içinde bulunduğu halifenin ailesinden birkaç kişi halifeyi ziyaret etmişler ve halifenin ölmek üzere olduğunu görmüşlerdir. Halifenin odasından çıktıktan sonra Ömer, Sa'fd b. Hâlid ve Recâ b. Hayve birlikte yürürken, Ömer bir ara ayakkabısıyla uğraşır gibi yapmış ve geri kalarak Recâ ile konuşmaya başlamıştır. Ömer, Recâ'ya "Allâh'ını seversen eğer halife kendi ismini zikretmişse bunu kabul etmeyeceğini; zikretmemişse de benim için ona bu konuda bir şey söyleme" diye tenbihte bulunmuştur.¹³⁸ Bosworth, burada Ömer'in niyetinin açıkça tersi bir etki elde etmek olduğunu belirtmektedir.¹³⁹

Ömer'in sorusuna Recâ'nın vermiş olduğu cevap ise hayli ilginçtir: "Zannını senin onu gideremeyeceğini zannettiğim bir yolla giderdi. Abdülmelik'in oğullarının kendi işlerine seni sokacaklarını mı zannediyorsun?"¹⁴⁰ İbn 'Abdülhakem devamında Süleyman'ın bunu Ömer'den gizlenmesini istediğini zikretmektedir.¹⁴¹ İbn 'Abdülhakem'in önemli olduğunu düşündüğümüz bu kısmını Bosworth atlamıştır.¹⁴²

İbn 'Abdülhakem şöyle devam etmektedir. "Süleyman'ın iyice hastalığı artınca, vasiyet ettiği kişiye biat edilmesini emretti.

¹³⁷ İbn Abdülhakem, Ebû Muhammed Abdullah, (214/829), *Sîretu 'Ömer b. Abdilaziz*, (Tsh. Ahmed 'Ubeyd), Kahire 1977, 28, 29. G. E. Bosworth da bu kısmı İbn Abdülhakem'den almış; fakat ne hikmetse Süleyman'ın çocuklarının durumuna üzölüldükten sonra hilafet için Ömer'in uygun olduğunu düşündüğünü ve Recâ ile bunu istişare ettiğini, onun da halifenin görüşünü onayladığını vermeksizin Süleyman'ın hastalığı bahsine geçmiştir. "Raja İbn Haywa", 67.

¹³⁸ İbn 'Abdülhakem, *age*, 29, 30.

¹³⁹ Bosworth, 69.

¹⁴⁰ İbn 'Abdülhakem, 30.

¹⁴¹ İbn 'Abdülhakem, 30.

¹⁴² Bosworth, 69.

İnsanlar kime olduğunu bilmeden biat ettiler. Daha sonra Süleyman vefat etti. Recâ, halifenin ölümünü gizledi, dışarı çıktığında insanlara halifenin vasiyet ettiği kişiye biatlarını yenilemelerini emrettiğini ve halifenin Allâh'a hamd ederek iyi olduğunu söyledi. İnsanlar bunun üzerine halifeyi görmek istediklerini belirttiler. Recâ, az önce vefat eden halifenin cesedini yastıklarla destekledi ve yanına da bir hizmetçi yerleştirdi ve insanlara girmelerini emretti. İnsanlar kapının yanında duruyorlar ve uzaktan selam veriyorlar ve halifenin vücudunu görüyorlardı. Hizmetçi, insanlar bakarlarken hastanın söylediklerini tekrarlıyordu ve bu arada Müminlerin emirinin onlara vasiyet ettiği kimseye biat etmelerini emrettiğini, onu dinlemelerini ve itaat etmelerini söyledi. Topluluk halifenin huzurundan çıktı ve başka insanların da toplandığı mescide gitti. İbn 'Abdülhakem ardından Mervânoğullarının ve Ümeyyeoğullarının ileri gelenleri ve diğer eşrafın, Recâ razı olana kadar biat ettiklerini belirtmektedir. Biat esnasında Recâ, kalabalık içerisinde Ömer'e baktı; fakat onu göremeyince, mescitte onu buluncaya kadar aradı. Bulduktan sonra önünde durdu ve "Allâh'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun Müminlerin emiri, minbere çıkın" dedi. Ömer, "Ey Recâ, senden Allâh için yemin etmeni istemiştim." Recâ ise "Şana Allâh için yemin ederim ki insanlar biatlarını bozacaklar, Süleyman rabbine kavuştu." dedi. Bunun üzerine Ömer, kalktı ve minbere oturdu ve cenazeyi defnetmelerini istedi. Mektubu açtığı anda önce kendisi daha sonra da Yezîd'in halife olacağı yazılıdır.¹⁴³

İbn 'Abdülhakem, Ömer'in ismi okunduğunda Hişâm'ın birden dizleri üzerine çöktüğünü ve tehditvârî bir ses çıkardığından bahisle, bunun üzerine Şamlılardan birisinin kılıcını çekip, "Müminlerin emirinin takdir ettiği bir şey için mi böyle söylüyorsun." dediğini belirtmektedir. Arkasından Yezîd'in ismi okununca Hişâm, "İşittik ve itaat ettik." dedi daha sonra da diğer insanlar Ömer'e biat ettiler.¹⁴⁴

Rivayete göre yeni halifeye biat tamamlandıktan ve akşam namazının edasının ardından saraydan çıkarılan Süleyman'ın cenazesi defnedilmektedir.¹⁴⁵ Bu arada aceleyle mektuplar yazılmakta ve ilgili yerlere gönderilmektedir. İbn Sa'd ve Taberî'nin

¹⁴³ İbn 'Abdülhakem, 31, Bosworth, 68.

¹⁴⁴ İbn 'Abdülhakem, 30, 31; bkz. Bosworth, 67, 68.

¹⁴⁵ İbn 'Abdülhakem, 31. Bkz. Bosworth, 68.

eserlerinde de zikredilen¹⁴⁶ ama mahiyeti hakkında bir Şey söylenmeyen bu mektupların nerelere gönderildiğini İbn 'Abdülhakem'den öğrenmekteyiz. Buna göre mektuplardan ilki Konstantinopolis kuşatmasında bulunan Mesleme b. Abdlmelik'e gönderilmiŐtir. Mektupta onun hemen geri dönmesi emredilmiŐti. Zira ordu çok sıkıntı çekmekteydi ve daha fazla zayıat verilmesi istenmiyordu. İkinçisi Mısır'ın zlim valisi Tenh kabilesinden sme b. Zeyd'e¹⁴⁷ gönderilen azil mektubuydu. cnc mektup ise kötü idareci İfrkiyye valisi Yezîd b. Eb Müslim'in¹⁴⁸ azliyle ilgiliydi.¹⁴⁹

Süleyman'ın defni sonrasında diğer kaynaklarda da¹⁵⁰ zikredildiği üzere mer'e saray binekleri getirildi. İbn 'Abdülhakem'e göre mer bunları kabul etmemiŐ ve cenaze için dikilen adrların içindeki dŐeklerle birlikte hepsini beytülmale Müslümanların faydalanması için verilmesini emretmiştir. Daha sonra sarayda bulunan Süleyman'a ait ev, kıyafetler ve eŐyaların hepsini satılmıŐ ve toplam 24 bin dnar elde edilmiştir. Süleyman'ın haremindeki cariyeleri kendi memleketlerine gönderilmiŐtir.¹⁵¹

İbn 'Abdülhakem, mer'e biat edilmesini anlattıktan sonra bununla bağlantılı bir başka rivayeti burada zikretmektedir. Hişâm b. Abdlmelik halife olduğunda Recâ'nin bu yaptığı kendisine zikredilmiŐ ve Hişâm, "Ona muvfakat verdiği gün arkadaŐı değil miydi? Sabah oldu ve o veliaht tayin edildi." demiştir. Recâ bunu duyunca "Sizi bu durumdan haberdar tmeyecek değilim? Ömer benden, eğer Süleyman onu zikrederse, onu vaz geçirmemi ve hilfetle ilgili olarak herhangi bir Şey sylememem için yemin etmemi istedi." Hişâm, Recâ'nin bu sözüne hayret etmiş ve "Onun bu konuda bir niyetinin olmasının dışında aŐla tek bir adım atacağını zannetmiyorum." demiştir.¹⁵²

Bosworth bu olayın rivayetin ravisi tarafından veya İbn 'Abdülhakem tarafından hiĔbir yorum yapılmadan geçildiğini; fakat onun bir başka noktaya gelince mer'in hareketlerinin

¹⁴⁶ İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹⁴⁷ sme b. Zeyd et-Tenh, mer'in ölümüyle birlikte Yezîd b. Abdlmelik tarafından yeniden eski vazifesine getirildi. Bkz. İbn 'Abdülhakem, 32.

¹⁴⁸ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 215.

¹⁴⁹ İbn 'Abdülhakem, 32. Bkz. Bosworth, 68.

¹⁵⁰ Bkz. İbn Sa'd, V, 165; Taberî, IV, 60; İbnü'l-Esîr, III, 255.

¹⁵¹ İbn 'Abdülhakem, 33, 34; Bu kısımlar İbn Kuteybe ed-Dineveri'nin verdiği bilgilerle benzerlik göstermektedir. Bkz. *Kitâbu'l-İmâme ve's-Siyâse*, 132.

¹⁵² İbn 'Abdülhakem, 30.

doğrulanmasında bir zorlanmanın olduğunun hissedildiğini belirtmektedir.¹⁵³ Bu da halkın, görünüşe göre Süleyman'ın defin merasimi sonrasında Ömer'in aceleyle üç mektup göndermesini tenkit etmesi ve bunu Ömer'in yeni elde ettiği bu yetkiyi kullanmadaki hırsının ispatı görerek bu telaşı alayla yorumlamış olmalarıdır. Rivayete göre insanlar; "Bu ne acele? Saraya dönene kadar sabredemiyor mu? Bu düpedüz bir iktidar sevgisidir (*Hubbu's-Sultân*). Bu, üstlendiği görevi isteksizce yapmaktan çekinen birisinin hareketi mi?"¹⁵⁴ demişlerdir.

Ömer'in hemen bu mektupları yazdırmasını iktidar hırsına yorulduğuna dair bu rivayeti veren İbn 'Abdülhakem, arkasından Ömer'in Rabbi ile olan ilişkisini -ki buna göre herhangi bir gecikme imkansızdı- ve Müslüman toplumun refahının hayati önem taşımasından dolayı bu üç kararın yerine getirilmesine gerekçe göstermekte¹⁵⁵ ve bir nevi Ömer'i tezkiye etmektedir.

İbn Kuteybe ed-Dineverî'ye nispet edilen *el-İmâme ve-Siyâse* isimli eserde ise Ömer b. Abdülaziz'in halife tayin edilmesi olayı biraz farklılık arz etmektedir. Buna göre Süleyman'ın kendisinden sonra kimin halife olacağı üzerinde epeyce düşündüğü anlaşılmaktadır. Süleyman müteakiben kararını Ömer b. Abdülaziz üzerinde kullanmıştır. Fakat Süleyman bu durumu Ömer'i huzuruna çağırarak, onunla da mütaala etmiştir. Süleyman, Ömer'e kendisinden sonra onu halife tayin edeceğini söyleyince o, kimsenin malını almak istemediğini, Abdülmelik'in çocukları içinde bu göreve talip birçok kimsenin bulunduğunu bu nedenle de halifelik meselesinden başışlanmasını istemiştir. Süleyman da kendisinden sonra ondan başkasını uygun görmediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Ömer, onu neyin bu sonuca ulaştırdığını sorunca, Süleyman, rüyasında bir sesin Ömer'in kendisi için cennet, himaye ve üzerinden atlayıp geçebileceği bir köprü olduğunu söylediğini, bundan dolayı da kendisini seçtiğini ifade etmiştir. Ömer kendisinin hilafete layık olmadığını, Emevî ailesinden ve Abdüşşems'den bu göreve daha layık kimselerin olduğunu söylemiş. Süleyman da "Senden daha hayırlısını bilmiyorum." cevabını vermiştir. Ömer diğer kabilelerden daha hayırlı insanların olabileceğini belirtmiş,

¹⁵³ Bosworth, 69.

¹⁵⁴ İbn 'Abdülhakem, 31, 32; bkz. Bosworth, 69.

¹⁵⁵ İbn 'Abdülhakem, 33. İlginçtir ki Bosworth bunları yeterli görmemektedir. Bkz. "Raja İbn Haywa", 69.

Süleyman da ona "Kâsım¹⁵⁶ veya Sâlim¹⁵⁷ olabilir mi?" diye sormuş, o da halifeyi onaylayarak onların olabileceğini belirtmiştir. Süleyman bu sefer "Onların salih insanlar olduğunu; fakat ne iktidar onlar için, ne de onlar iktidar içindir. Zaman, mülk ve kılıç zamanıdır. Kurtlar sıçrayarak üzerine atlıyor, koyun güvende değil." demiştir. Ömer ise "Allâh dilediğinin yardımcısı olur." cevabını verince, Süleyman susmuş, Ömer onun bir şey söyleyeceğini zannederken, o birden bir kağıt istemiş ve eli hastalığının şiddetiyle titrerken kağıda kimsenin bilmediği bir şeyler yazmıştır. Aslında Süleyman bu esnada önce Ömer, daha sonra da Yezîd olmak üzere veliahtlarını bu kağıda yazmış ve onu mühürlemiştir.¹⁵⁸

Ömer ise Süleyman'ın bir başkasını halife tayin ettiğini zannetmiştir. Süleyman daha sonra Recâ b. Hayve'yi çağırarak ve ona bu mektubun kendisinin vasiyeti olduğunu, Kureyşlileri ve komutanlarını toplayıp onlara, kendisinden sonraki halifenin isminin yazılı bulunduğu bu vasiyeti bildirmesini emretmiştir. Eğer itiraz eden olursa, kılıçla haddinin bildirilmesini söylemiştir.¹⁵⁹ İbn Kuteybe devamında Ömer'le Recâ arasında geçen bir diyaloga yer vermektedir. Buna göre Ömer, ona halife ile aralarında geçenlerden bahsetmiş ve halifenin Kâsım veya Sâlim'i hilafete tayin edebileceğini belirtmiştir. Recâ ise insanların Mervânîlerden başka birisini halife kabul etmeyeceklerini, ihtilafın zuhur edebileceğini, söylemiştir.¹⁶⁰

Rivayete göre müteakiben Recâ, mescitte Süleyman'ın vasiyetini okumuştur. İbn Kuteybe bu vasiyet metnine tam bir buçuk sayfa yer vermiştir.¹⁶¹ Halbuki yukarıda Süleyman'ın Ömer'in yanında, hasta halinde ve eli titreyerek bir kağıda kendisinden sonraki halifenin ismini karaladığını belirtmiştik. İbn Kuteybe'nin bu metnin daha sonra oluşturulduğu veyahut genişletildiği söz konusu olabileceğini düşünmekteyiz.

¹⁵⁶ Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'in bir cariyyeden olan oğlu Kâsım, fakih ve fâzıl bir kişiydi. Yaşlılığında Basra'ya yerleşti. 108/726 yılında Kudeyd'e vefat etti. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 175, 588.

¹⁵⁷ Abdullah b. Ömer'in oğlu olan Sâlim, fakih ve fâzıl bir kimseydi. 106/724 yılında Medine'de vefat etti. Cenaze namazını Hişâm b. Abdülmelik kıldırdı. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 186, 187.

¹⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 127, 128.

¹⁵⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I-II, 127, 128.

¹⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I-II, 129.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme*, I-II, 129, 130, 131.

Mes'ûdî'nin kitabı *Murûcu'z-Zeheb*'de zikredilen rivayette ise Ömer'in seçilmesi olayının bazı kısımlarında değişiklikler bulunmaktadır. Buna göre ilk olarak Süleyman'ın, Dâbık'ta Recâ b. Hayve, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî, Mekhûl ve diğer başka ulemadan kimseler ile karargâhda bulunan gazi ve askerleri topladığı, onların huzurunda vasiyetini yazdığı ve onları şahit tuttuğu zikredilmektedir. Daha sonra Süleyman, öldüğünde insanların camiye namaza çağrılmalarını ve orada vasiyetinin yazılı olduğu mektubun okunulmasını istemektedir.¹⁶²

Mes'ûdî'ye göre Süleyman'ın cenaze merasimi bittikten sonra insanlara camiye gelmeleri için duyuruda bulunuldu. Mervânoğulları da hazır bulundu. İbn Şihâb ez-Zührî ayağa kalkarak Süleyman'ın vasiyetinde kimi seçmişse ona razı olacaklar mı? Diye cemaate sordu. Onlar da "evet" cevabını verdiler. Arkasından vasiyet okunmaya başlandı önce Ömer'in ardından da Yezîd b. Abdümelik'in isimleri okundu. Bu arada Mekhûl, Ömer'in nerede olduğunu sordu. Onun cemaatin gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ömer'in ismi iki veya üç defa tekrarlanmışken o dönmek istedi. Bir topluluk onu kollarına girerek minbere götürdü. O, beş basamaklı minberin ikinci basamağına çıktı ve oraya oturdu. Ömer'e ilk biat eden Yezîd b. Abdümelik oldu. Sa'îd b. Abdümelik¹⁶³ ve Hişâm biat etmediler ve oradan ayrıldılar. Daha sonra-orada bulunan tüm insanlar yeni halifeye biat etmişlerdir. Mes'ûdî'ye göre Sa'îd ve Hişâm iki gün sonra Ömer'e biat etmişlerdir.¹⁶⁴

Ebû Hanife ed-Dineverî'nin eseri *el-Ahbâru't-Tivâl*'da Süleyman'ın vasiyeti çok kısa zikredilmektedir. Buna göre Süleyman önceden birisinin ismini bir kağıda yazmış ve bunu kimseye bahsetmemiştir. Şurta başkanını çağırıp, kardeşlerini, amcalarını, kendi aile ferdlerini, Şâm cünd komutanlarının ileri gelenlerini toplamasını ve mektupta ismini yazdığı kişiye biat etmek hususunda zorlamasını ve kim biat etmekten kaçınırsa da onun boynunu vurmasını emretmiştir. Devamında zikredilen biat

¹⁶² Mes'ûdî, *Murûc*, III, 190.

¹⁶³ Abdümelik b. Mervân'ın oğlu Sa'îd, nehir kazdırdığı ve bol ağaçlı bölgeleri imara açtığından dolayı kendisine Sa'îdü'l-Hayr lakabı verilmiştir. (Belâzurî, VII, 195; bkz. Zubeyrî, 165; Taberî, III, 668, İbn 'Asâkir, XXI, 213, 214.) Kardeşi Hişâm'ın halifeliğinde 105/723 yılında Bizans topraklarına akınlarda bulundu. Velid b. Yezîd onu Filistin valiliğine tayin etti. Müsul'da bulunan bir çarşı ve bu çarşının yanındaki bir mescit kendisine nispet edilmektedir. (İbn 'Asâkir, XXI, 213-217) Muhammed'le birlikte Ebû Futrus Nehri Savaşı'nda 132/749 senesinde öldürüldü. Bkz. İbn 'Asâkir, XXI, 217; İbnü'l-Esir, III, 503.

¹⁶⁴ Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, III, 190.

kısmında ise hiç kimsenin kime biat ettiklerini bilmediği ortaya çıkmaktadır. Görevli (sahibu's-şurta) sadece emirleri yerine getirdiğini belirtmektedir.¹⁶⁵

Burada diğer kaynaklarda zikredilmeyen Süleyman ile Recâ arasında geçen ilginç bir diyalog bulunmaktadır. Buna göre Recâ, halifenin yanına girmiş ve ona biat etmeleri için kendilerine emrettiği şahsı sormuştur. Halife, "Kardeşleri Hişâm ve Yezîd'in henüz İslâm toplumu üzerinde, kendisinin onlara güvenebileceği bir olgunluğa erişmediklerini ve bundan dolayı salih bir kimse olan Ömer'i tayin ettiğini, onun vefatıyla birlikte hilafet o ikisine geçer." demiştir. Rivayetin devamında Recâ dışarı çıkmış ve bunu Hişâm ve Yezîd'e bildirmiştir. Sonra insanlar biat etmişlerdir.¹⁶⁶

Ömer'in seçilmesi İbn Tiktakâ'da (*el-Fahrî*) hemen hemen İbn Sa'd ve Taberî'deki gibi zikredilmekle birlikte burada Süleyman'ın, kendisinden sonra kimin halife olacağını Ömer'le istişare ettiği hususu belirtilmektedir. Süleyman daha sonra Ömer'in ismini bir mektuba yazmış ve mühürlemiştir. Ailesini çağırıp mektupta yazan ve kimsenin bilmediği isme biat etmelerini istemiş ve onların biatlarını almıştır. Recâ'nın burada ismi geçmemekte; fakat Süleyman'ın ölümünün gizlendiği ve ikinci defa biat alındığı belirtilmektedir.¹⁶⁷

Müellifi Meçhul olan *el-'Uyûn ve'l-Hadâik* isimli eserde bu olay İbn Sa'd ve Taberî'nin *Tarih*'indeki gibi geçmekle birlikte, halifenin mühürlü mektubu ile çıkan Recâ'nın önce Ömer, ardında Hişâm'la olan diyaloguna burada rastlamamaktayız. Kendisine biat edildikten sonra Ömer'in Recâ'ya "Beni bıçaksız kestiniz" dediği rivayet edilmektedir.¹⁶⁸ Yeni halife bu sözü üstlendiği makamın ve sorumluluklarının ağırlığından dolayı söylemiş olmalıdır.

Süleyman b. Abdülmelik'in veliahdı Eyyüp'ün; hastalığından çok etkilendiği ve bir baba olarak onun durumuna çok üzüldüğünü zikretmiştik. Eyyüp'ün ölümünün moral açısından Süleyman'ı oldukça fazla yıprattığı, çok geçmeden de vefat etmesinden anlaşılmaktadır. Halifenin diğer çocuklarının oldukça küçük olmaları

¹⁶⁵ Ebû Hanife Ahmed b. Dâvud ed-Dineverî, (282/895), *Ahbâru't-Tivâl*, (Thk. Ömer Fâruk et-Tabbâ'), Beyrut trz, 300.

¹⁶⁶ Ebû Hanife ed-Dineverî, *age*, 300.

¹⁶⁷ İbnü'l-Tiktakâ, Muhammed b. Ali b. Tîbâtîbâ, (709/1309), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi'l-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*, Beyrut trs, 129.

¹⁶⁸ Müellifi Meçhul, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik*, 38, 39.

ve kendi kardeşlerine karşı bir güvensizlik duyması onun devletin bekası ve İslâm toplumunun birliği için farklı bir şahsı halife tayin etmesinde etkili olmuştur.

Recâ'nın kendi görüşünü teyit etmesiyle halife, tercihini abisi Velid'in oğlu Abdülaziz'i veliahd tayin etmesinde ona karşı çıkararak kendisini destekleyen¹⁶⁹ Ömer b. Abdülaziz'den yana kullanmıştır. Gerçi her ne kadar Recâ, halifenin görüşüne muvafakat etse de halifenin zaten kararını vermiş olduğu rivayetlerden açıkça görülmektedir.¹⁷⁰

Rivayetlerden halifenin sadece Ömer'i halife tayin etmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmaktadır. Recâ'da bu durumun farkındadır. Zira bu durumda daha babaları tarafından veliahd tayin edilen Yezid ve Hişâm'ın keskin muhalefeti ve isyanıyla karşı karşıya kalınabilirdi. Süleyman, Ömer'in ardından kardeşi Yezid'i tayin etmekle bunun önüne geçmiştir.

Diğer taraftan bir kısım rivayetlerden Ömer'in hilâfeti istemediği çok belirgin gibi gözükse de Bosworth, İbn 'Abdülhakem'deki rivayetten yola çıkarak onun da halife olmayı arzuladığını söylemektedir.¹⁷¹ Fakat Barthold'un da ifade ettiği üzere Süleyman'ın cenazesini defnettikten sonra saraya ait bineklere binmemesi, eski halifeye ait malların ve evin satılarak gelirinin devlet hazinesine verilmesini emretmesi gibi bir kısım

¹⁶⁹ es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek,(764/1362), *Tuhfetü Zevî'l-Elbâb*, (Thk. İhsân bint Sa'îd Hulûsî-Züheyr Humejdân es-Samsam), Dimeşk 1991, 136, 137; Bosworth, 70, 71.

¹⁷⁰ Wellhausen, Recâ'nın Süleyman'ı hilafeti Ömer'e vasiyet etmeye ikna ettiğini söyledikten sonra şöyle devam etmektedir: "...İşte bu anda Recâ manivelasını harekete geçirerek onu, Allâh'ın rızasını kazanacak bir vasiyet yapmaya ikna etti. Ön planda gelen varislerini atlayarak Süleyman bu vasiyetnamede dindar yeğeni Ömer b. Abdülaziz'i hilafete tayin etti. Yezid b. Abdülmelik ancak ondan sonra halife olacaktı. ...Bu bir sürpriz oldu. Ömer, Abdülmelik tarafından ikinci plana atılan ailenin diğer bir koluna mensup idi ve şimdi bizzat Abdülmelik'in oğullarından birisi tarafından ana kolun çok sayıdaki prenslerine tercih olunuyordu. Bunu kimse düşünmemişti; bizzat kendisi belki de hiç aklına getirmemişti. Fakat ona karşı çok muhalefet doğmadı, Recâ'nın tedbirlerini iyi almış olduğu anlaşılıyor. Hişâm b. Abdülmelik her ne kadar biat hususunda biraz tereddüt gösterdi ise de kılıç ile tehdit edilince aklı başına geldi.", *Arap Devleti ve Sukutu*, 124, 125. W. W. Barthold ise haklı olarak Wellhausen'i eleştirmekte ve Ömer'in halife olarak tayin edilmesinin kendisi için bir sürpriz olmadığını söylemektedir. "Caliph 'Umar II And The Conflicting Reports On His Personality", (Translated from the Russian by Jan W. Weryho), *The Islamic Quarterly*, XV/2-3 (1971), 79, 80.

¹⁷¹ Bosworth, 69.

uygulamaları göz önünde bulundurulacak olursa, onun önceki halifelere göre daha farklı bir yaşam süreceği anlaşılmıştır.¹⁷²

Ömer'in halife seçilmesi Bosworth'un da belirttiği gibi daha önce bilinmeyen bir tarzla olmuştur.¹⁷³ O, mektupla sonraki halifeyi tayin etmenin ilk önce bu olayla ortaya çıktığını söylemektedir. Bu yöntemin tasarlayıcısının Recâ b. Hayve olduğuna dair açıkça bir kanıtın olmamasına rağmen onun bu tiyatrolaştırılmış darbenin dâhice bir sorumlusu olduğunun çıkarılabileceğini belirtmektedir.¹⁷⁴

Kimi kaynaklarımıza göre Recâ, halifenin mektuba yazdığı şahsı bilmekte kimine göre ise bilmemektedir. Fakat öyle görünüyor ki Recâ kimin halife tayin edildiğini önceden bilmektedir.

Bosworth, Recâ ve Ömer'in hilâfetin intikalinde ortaya çıkabilecek bir fitne ihtimalini engellemek için acele ettiklerini belirtmektedir¹⁷⁵ ki bu fitnenin olabileceği endişesi ve korkusu baştan beri halife Süleyman' da ve Recâ b. Hayve'de bulunmaktadır.

Recâ b. Hayve'nin Ömer b. Abdülaziz'in aday gösterilmesinde kesin ve güçlü bir etkisinin olduğu anlaşılrsa da kaynaklarımıza göre Süleyman'ın zaten Ömer'i seçtiği belirgindir. Recâ, halifenin ölümüyle birlikte sergilediği performansıya Ömer'in halifeliğini garanti altına almıştır.

Yezîd b. Abdülmelik'in ismi bazı yerde zikredilse de Dâbık'ta olmadığı, sadece Hişâm'ın Ömer'in halifeliğine bir tepki gösterdiği rivayetlerden anlaşılmaktadır. Ordunun çok uzaklarda Mesleme'yle birlikte Konstantinopolis kuşatmasında bulunması belki de Hişâm'ın daha sert bir muhalefet yapmasına engel teşkil etmiş olmalıdır. Buna rağmen Ömer'in halifeliğini tanımak istemeyen Hişâm, boynunun vurdurulması tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu değerlendirmelerden sonra Bosworth ve Barthold'un dışında kalan bazı batılı araştırmacılar ile Şinasi Altundağ'ın Recâ hakkında ve onun Emevîler nezdindeki mevki ve Ömer'in seçilmesindeki etkileri ile ilgili neler söylediklerini kısaca vermek istiyoruz. Wellhausen onun için "Emevî halifelerinin bu adama (Recâ b. Hayve) tanıdıkları mevki onların İslâm ile alâkalarının da

¹⁷² Barthold, agm, *The Islamic Quarterly*, XV/2-3 (1971), 79, 80.

¹⁷³ Bosworth, 74.

¹⁷⁴ Bosworth, 74.

¹⁷⁵ Bosworth, 74.

ölçüsünü teşkil eder. Recâ'nın nüfuzu Abdülmelik devrinde başlamış, Velid devrinde artmış ve Süleyman zamanında en yüksek noktasına varmıştır.¹⁷⁶ demektir.

Zetterstéen, Recâ b. Hayve'yi müstebit bir din alimi olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁷

Hawting ise kendisini karanlık dini figür olarak tanımladığı Recâ'nın Süleyman'ı ikna etmesi sonucunda onun kuzeni Ömer'i halife tayin ettiğini belirtmekte ve Recâ'nın hileyle Süleyman'ın kampında bulunan diğer Emevî ailesine mensup kişileri kandırdığını, onlardan veliahdın ismi ifşa edilmeksizin Süleyman tarafından halef olarak tayin edilen isme biat aldığını söylemektedir.¹⁷⁸

Şinasi Altundağ ise *İslâm Ansiklopedisi* için hazırlamış olduğu Süleyman maddesinde yukarıda zikrettiğimiz rivayetlerin güvenilir olmadığını vurgulamakta ve bu konuda şunları söylemektedir: "Süleyman da selefi Velid gibi hilâfeti oğullarına intikal ettirmek istedi. Önce oğlu Eyyüp'ü bunun ölümü üzerine de diğer oğlu Dâvûd'u veliahtlığa getirmek teşebbüsünde bulundu. Ancak neticede, dindarlığı ile maruf ve sarayda büyük bir nüfuz sahibi bulunan fakih Recâ b. Hayve'nin tesiri ile yeğeni Ömer b. Abdülaziz'i halef olarak tayin etti. Her ne kadar Recâ'dan, ölüm döşeginde Süleyman ile bu hususta yalnız müşaverede bulunduğu nakledilmekte ise de, bu sırada halifenin sık sık komaya girmesi, hilâfet mührününün Recâ'da bulunması bu rivayetin pek de itimada şayan olmadığını göstermektedir. Recâ'nın dindarlığı, Ömer'e bu yüzden meyli ve muhabbeti, Süleyman'ın hilâfeti oğullarından birine bırakmak arzusunu rağmen, böyle bir değişiklik yapmak umûmî bir hoşnutsuzluk ve karışıklığa mahâl vermemek için Ömer'den sonra hilâfetin kardeşi Yezîd'e intikal etmesini sağlamış olabilir..."¹⁷⁹

5. Ömer b. Abdülaziz, Yezîd ve Hişâm b. Abdülmelik Dönemlerinde Recâ b. Hayve

¹⁷⁶ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 124.

¹⁷⁷ K. V. Zetterstéen, "Ömer", *İA*, (Eskişehir 1997), IX, 462.

¹⁷⁸ G. R. Hawting, *The First Dynasty of Islam, The Umayyad Caliphate AD 661-750*, Londra-New York 2000, 72.

¹⁷⁹ Sinasi Altundağ, "Süleyman", *İA*, (Eskişehir 1997), XI, 172.

Recâ b. Hayve, Süleyman b. Abdülmelik ve Ömer b. Abdülaziz'in yanlarında gerçekten önemli bir mevkiye sahipti.¹⁸⁰ Bazı kimselerin halifenin nezdinde işlerinin görülmesinde yardımcı olması için Recâ b. Hayve'den yardım talep ettikleri zikredilmektedir.¹⁸¹

Recâ, Ömer'in üç yıl gibi kısa süren halifeliğinde çoğu zaman yanında bulunmuş ve idarî bütün işlerde ona yardımcı olmuştur. İbn 'Abdülhakem, Recâ'nın sabah namazları sonrasında Ömer'in yanına girdiğini ve onunla muhtelif konuları müzakere ettiğini kaydetmektedir. Halifenin huzurundan ayrılanana kadar da kimsenin oraya girmediği belirtilmektedir.¹⁸²

İbn 'Abdurabbih ve Cehşiyârî, onu Ömer b. Abdülaziz'in katipleri arasında zikretse de¹⁸³ Halife b. Hayyât'ın, Ömer'in hilafetinde görevli şahısların isimlerini verdiği listede Recâ b. Hayve'nin ismine rastlanmamaktadır.¹⁸⁴ Bosworth onun, Ömer'in mahallî vergi sistemlerindeki suistimallerin düzeltilmesi ve eyalet valilerinin sirkülasyonundaki mâlî politika üzerindeki meşhur ilanını içeren mâlî ve idarî değişikliklerinde yer aldığını söylemektedir.¹⁸⁵

Recâ b. Hayve, Süleyman'da olduğu gibi Ömer'in ölümünde de halifenin yanı başındadır.¹⁸⁶ O, çıktığı bir yolculukta halifeye eşlik etmektedir. Ömer, Halep yakınlarında bulunan Deyrûs-Sim'ân'da¹⁸⁷ hastalandığında, yakın dostu Recâ, halifeyle beraberdir. Ömer, 101/720 yılında burada hayata veda etti.¹⁸⁸ Recâ, halifenin cenazesini yıkadı, kefenledi ve kabre koydu.¹⁸⁹

¹⁸⁰ İbn Abdülhakem, 118; Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

¹⁸¹ İsbahânî, V, 170, 171.

¹⁸² İbn Abdülhakem, 118.

¹⁸³ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Endelûsî, (327/938), *Kitâbu'l-'İkdi'l-Ferîd*, (Şerh: Ahmed Emîn-İbrahim el-Ebyârî-Abdusselam Hârun), Beyrut 1990; IV, 156; el-Cehşiyârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdûs, (331/942-43) *Kitâbu'l-Vüzerâ ve'l-Küttâb*, (thk. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafız Şelebî), Kahire 1938, 53. Ayrıca bkz. Müellifi Meçhûl, *el-'Uyûn ve'l-Hadâik*, 64.

¹⁸⁴ Bkz. Halife b. Hayyât, *Tarih*, 207, 208. Bkz. Bosworth, 75.

¹⁸⁵ Bosworth, 76.

¹⁸⁶ İbn Abdülhakem, 103.

¹⁸⁷ Yâkût, *Mu'cem*, II, 585, 586. Bkz. K. V. Zetterstéen, "Omar", *İA*, (Eskişehir 1997), IX, 464.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, V, 205; Halife b. Hayyât, *Tarih*, 206. Bkz. Zetterstéen, agm, IV, 464; Barthold, "Caliph 'Umar II...", *Islamic Quarterly*, XV/2-3, 95.

¹⁸⁹ İbn Sa'd, V, 205.

Ömer'den sonra halife olan Yezîd b. Abdülmelik (101-105/720-724) döneminde. Recâ'nın pek bir etkinliği görülmemektedir. Bosworth onun ilerlemiş yaşı nedeniyle bu işlerden elini eteğini çekmiş olacağını söylemektedir. Fakat yine de onun sarayla irtibatı bulunmaktadır.¹⁹⁰

Recâ b. Hayve, Yezid b. Abdülmelik'in halifeliğinde kuvvetle muhtemel Beytül-Makdis'te ikamet etmekteydi. Zira Yezid, Beytül-Makdis'i ziyaretinde onunla görüşmek istemiş; fakat Recâ kibarca onu reddetmiştir.¹⁹¹ Bu rivayetten de onun, Yezid b. Abdülmelik ile arasının pek de iyi olmadığı anlaşılmaktaysa da Yezîd'in ona her ay 30 dinar tahsis ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁹²

Hişâm b. Abdülmelik döneminde (105-125/724-743) Recâ'nın sarayla irtibatı Süleyman ve Ömer dönemlerindeki gibi olmasa da devam etmiştir. Hişâm, Yezîd b. Abdülmelik'in tahsis ettiği 30 dinarı kestirmişse de daha sonra babası Abdülmelik'i rüyasında kendisini azarlarken görmüş ve onun maaşının yeniden kendisine tahsis edilmesini emretmiştir.¹⁹³ Muhtemelen Hişâm, Ömer'in halife seçilmesinde ilk önce biat etmeye yanaşmaması üzerine, Recâ'nın boynunu vurdurmakla tehdit etmesinden dolayı kendi halifeliğinde onun maaşını kesmeye yeltenmiş; fakat rivayete göre de bundan daha sonra vazgeçmiştir.

Recâ'nın artık bu dönemde sarayla irtibatı kuvvetli değilse de saraydan kendisine gönderilen mektuplara cevap verdiği bilinmektedir. *Ebü'z-Zur'a Tarihi*'nde Halife Hişâm'ın mektupla Recâ b. Hayve'den bir hadis sorduğu zikredilmektedir. Recâ, "o hadis yanımda yazılı olmasaydı unutmuştum." demektedir.¹⁹⁴ Bu rivayetten ayrıca Recâ'nın naklettiği hadisleri yazıya geçirdiği de anlaşılmaktadır.

Recâ'nın ismi Hişâm döneminde bir başka olayda daha geçmektedir. O Kaderiyye'nin Ma'bed el-Cühenî'den¹⁹⁵ sonra ikinci

¹⁹⁰ Bosworth, 77.

¹⁹¹ İsbahânî, V, 171.

¹⁹² İbn 'Asâkir, XVIII, 109, Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

¹⁹³ İbn 'Asâkir, XVIII, 109, Zehebî, *Nubelâ*, II, 1688.

¹⁹⁴ en-Nasrî, *Tarihu Ebî'z-Zur'a*, 160.

¹⁹⁵ Ma'bed el-Cühenî Emevî halifesi Abdülmelik'in oğlu Sa'îd b. Abdülmelik'i eğitmek ve Bizans'a elçi olarak gönderilmek için Dimeşk'e çağırılmış ve devlet hizmetine girmişti. Ma'bed yaptıklarını, Allâh'ın bir kaderi olarak göstererek kendi meşrûfiyetlerini temin etmeye çalışan Emevî iktidarına karşı, sistemli ve tutarlı

ismi olarak zikredilen Gaylân ed-Dımeşki¹⁹⁶ ile Sâlih'in¹⁹⁷ öldürülmelerinden dolayı Hişâm b. Abdülmelik'e bir mektup yazmış ve onların öldürülmelerini tasvip eder tarzda yemin ederek Rumlardan veyahut Türklerden 2000 kişinin öldürülmesinden daha eddal olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁸

Gaylân ed-Dımeşki, Kaderiyye'nin Ma'bed'den sonra ikinci ismi olarak zikredilmektedir.¹⁹⁹ O, Ma'bed el-Cühenî'nin öldürülmesinden sonra İslâm coğrafyasının her yerinde tartışılan, gizli veya açık savunulur hale gelen görüşlerini Ca'd b. Dirhem ve Vâsıl b. Atâ'yla birlikte benimsemiş ve bunların daha da geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.²⁰⁰ Gaylân, Abdülmelik döneminde oğlu Sa'îd'in bir süre hocalığını da yapmıştır.²⁰¹ Fikirleri herhaldê daha olgunlaşmamış olacak ki onun adı Abdurrahman b. el-Eş'as isyanında (81-83/700-702) geçmemektedir. Fakat Gaylân ed-Dımeşki'nin muhalefeti Ömer b. Abdülaziz döneminde ortaya

eleştiri getiren ilk kişidir (83/702). Ma'bed el-Cühenî kendi doktrinini "Kader yoktur. İş yeniden olucudur." cümlesiyle özetledi. Onun ismi Kaderiyye'nin kurucusu olarak zikredilmektedir. Ona göre insanlara yapılan zulüm, Allâh onlara herhangi bir şey emretmeksizin Emevî idarecileri tarafından yapılmaktaydı. Ma'bed sadece bu fikirle yetinmedi ve bir aksiyon insanı olduğunu da Abdurrahman b. el-l-Eş'as isyanına katılarak gösterdi. Hasan el-Basrî'nin katılmayı reddettiği bu isyana kendisi gibi bir grup din adamıyla katıldı. İsyana bastırıldıktan sonra yakalan Ma'bed, halifenin emriyle idam edildi. Hakkında geniş bilgi için bkz. el-Câhiz, Ebû Osmân 'Amr b. Bahr el-Basrî, (255/869), *el-Beyân ve't-Tebyîn*, (Thk. İbrahim Şemsuddin), Beyrut 2003, I, 251; el-Makrizî, Takiyyuddîn Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ali (845/1442), *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât ve'l-Asâr (el-Hitâtu'l-Makrîzi)*, Dâr-u Sâdir, Beyrut trz, IV, 188, 189; Zehebî, *Nubelâ*, III, 3895; Watt, 102; Joseph Van Ess, "Ma'bed el-Cühenî", *Mecelletü'l-Mecma'î'l-Lügati'l-'Arabî*, (Dımeşk 1978), LIII-2, 279-312; (Dımeşk 1978), LIII-3, 527-560; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkileri*, İstanbul 1992, 284, 285; Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Birleşik Yay, (Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı), İstanbul 1998, 102, 103; İrfan Aycan, "Emeviler Dönemi Kültür Hayatında Dinî İlimlerin Tarihsel Gelişimi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, (Eylül-Aralık 1999), II, 363, Mustafa Öz, "Ma'bed el-Cühenî", *DİA*, (Ankara 2003), XXVII, 281.

¹⁹⁶ Bkz. İbn Kuteybe, *age*, 484; bkz. Cihat Tuñç, "Gaylân ed-Dımeşki", *DİA*, (İstanbul 1996), XIII, 414.

¹⁹⁷ Bu şahıs Kaderî görüşleri benimseyen Benî Mürre kabilesinin mevlası olan Sâlih el-Murrî olsa gerektir. Bkz. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 420, 625.

¹⁹⁸ İsbahânî, V, 171, 172. en-Nasrî, Recâ'nın Gaylân ve Sâlih'in öldürülmelerinin kendisi için 2000 Rum'u öldürmekten daha sevimli olduğunu söylediğini zikretmektedir. Bkz. *Tarihu Ebî'z-Zur'a*, 162.

¹⁹⁹ Watt, *age*, 103; Aycan, *agm*, II, 364.

²⁰⁰ İsa Doğan, "İlk Fikir Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme", OMÜİFD, (Samsun 1992), VI, 165.

²⁰¹ Cihat Tuñç, "Gaylân ed-Dımeşki", *DİA*, (İstanbul 1996), XIII, 414.

çıkmiştir. Ömer'in bütün ikazlarına rağmen o faaliyetlerini sürdürmüştür.²⁰²

Recâ, özellikle yakın dostu Ömer döneminde faaliyetlerini yoğunlaştıran ve İslâm toplumunun birliğini parçalamaya yönelik hareketlerinden dolayı Gaylân'a karşı bir tavır almış olmalıdır. Ne var ki kaynaklarımızda Gaylân'ın yine Hişâm dönemine rastlamasına rağmen ölüm tarihi 120/738 civarındır.²⁰³ Recâ'nın 112/730'da²⁰⁴ öldüğü göz önünde bulundurulacak olursa Bosworth'un da belirttiği üzere İsbahânî'nin rivayetinde bir yanlışlık olacağı kendiliğinden ortaya çıkacaktır.²⁰⁵ Fakat biz İsbahânî'nin bu rivayetinin Bosworth tarafından eksik değerlendirildiğini düşünmekteyiz. Zira İsbahânî'nin naklettiği bu rivayete en-Nasrî'nin *Tarihu Ebî'z-Zur'a* isimli eserinde de rastlamaktayız. Ayrıca bu kitapta Gaylân ve Sâlih'in idamına destek mahiyetinde bir başka rivayet daha zikredilmekte olup, bu ise olayı daha farklı bir yöne çekmektedir. Dimeşk Kadısı Numeyr b. Evs'den nakledilen bu rivayete göre, Hişâm'ın, Gaylân için çıkardığı idam fermanından dolayı kararsız olduğu ve hatta infazın uygulanıp uygulanmaması noktasında şüpheye düştüğü ve bundan vazgeçmeyi dahi düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır. Halifenin içinde bulunduğu durum Recâ b. Hayve ve Dimeşk Kadısı Numeyr b. Evs'in gözünden kaçmamıştır. Zira Numeyr'in, "Müminlerin emiri; sakın böyle bir şey yapma, Gaylân'ın öldürülmesi, Büyük Allâh'ın bu ümmet üzerine bahsettiği başlı başına bir fetihtir."²⁰⁶ ifadesi hem Recâ'yı destekler mahiyette olup hem de Recâ'nın sözlerini gayet güzel açıklamaktadır. Dimeşk Kadısı Numeyr b. Evs'in de Recâ b. Hayve gibi düşündüğü bu durum aslında Hişâm'ın Geylân ve Sâlih için çıkarttığı ölüm fermanıyla bağlantılıdır. Yani Recâ henüz hayattadır ve bu konu üzerinde Numeyr gibi kendi düşüncesini açıklamaktadır. Yoksa Gaylân ve Sâlih'in öldürülmelerine müteakip bir görüş belirtme söz konusu değildir. Bilindiği üzere Gaylân, Hişâm döneminde görüşlerinden dolayı takibata uğramış ve bir

²⁰² Watt, 104; Aycan, II-5, 364. Bkz. İbn Kuteybe, age, 484.

²⁰³ İbn Kuteybe, el-Me'ârif, 484; bkz. Cihat Tunç, agm, XIII, 414.

²⁰⁴ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 222; *Kitâbu't-Tabakât*, 566; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 473; İbn 'Asâkir, XVIII, 115; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 254.

²⁰⁵ Bkz. Bosworth, 78.

²⁰⁶ en-Nasrî, *Tarihu Ebî'z-Zur'a*, 163.

arkadaşıyla birlikte Ermenistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Daha sonra da yakalanarak idam edilmiştir (120/738).²⁰⁷

Recâ'nın yukarıdaki birkaç örnek dışında Yezîd ve Hişâm dönemlerinde fazla bir etkinliğine rastlanmamaktadır. Süleyman'ın Ömer'i kendi kardeşlerine tercih etmesi, nedeniyle, her ne kadar yeni halifeye biat etseler de daha sonra onların, Süleyman'ın ve Ömer'in bu has adamına pek önem vermedikleri anlaşılmaktadır. Zira kaynaklarda bu iki halife olayları ele alınırken Recâ'nın ismi pek geçmemektedir. Yezîd'in görüşme isteğini reddetmesi aslında Recâ'nın ona karşı, ya da yönetimine hal, hareket ve davranışlarına karşı bir tavrının olduğunu göstermektedir. Hişâm döneminde de onun pek bir nüfuzu kalmamıştır. Belki de kendisi böyle olmasını istemiştir; zira onun para, servet ve makam elde etmek gibi hedeflerinin bulunmadığını daha önce zikretmiştik. O muhtemelen kendi isteğiyle bu işlerden elini eteğini çekmiş olmalıdır.

6. Ölümü

Emevî Devleti'ne önemli hizmetleri olan Recâ b. Hayve'nin kaynaklarımızda 112/730²⁰⁸ yılında vefat ettiği zikredilmektedir. Nerede vefat ettiği ise sadece İbnü'l-Esîr'in kitabında geçmektedir. İbnü'l-Esîr onun Kussîn'de²⁰⁹ vefat ettiğini kaydetmektedir.²¹⁰ Bosworth, Recâ'nın ölmek için Irak'ın merkezine nasıl geldiği hususunun gizemli olduğunu belirtir. Ona göre Recâ, Süleyman ve Ömer'inkilere pek çok yönde benzer, esnek ve ılımlı politikaları olan Irak valisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin²¹¹ maiyetinde olduğu için buraya gelmiştir ve burada vefat etmiştir.²¹²

²⁰⁷ Watt, 104; Aycan, II-5, 364. Bkz. İbn Kuteybe, Gaylân'ın Dimeşk kapısında çarmlıha gerildiğini belirtmektedir. *el-Me'ârif*, 484.

²⁰⁸ Halife b. Hayyât; *Tarih*, 222; *Kitâbu't-Tabakât*, 566; İbn Kuteybe, *el-Me'ârif*, 473; İbn 'Asâkir, XVIII, 115; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 254. Zehebî ise onun 111/729 yılında vefat ettiğini zikretmektedir. Bkz. *Nubelâ*, II, 1688.

²⁰⁹ Yâkût burasıyla ilgili olarak Kûfe bölgesinde bir yer olduğunu zikretmektedir. *Mu'cem*, IV, 398.

²¹⁰ İbnü'l-Esîr, III, 338.

²¹¹ Hayatı ve icraatlarıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Melek Yılmaz Gömbeyaz, "Bir Emevî Valisi: Hâlid b. Abdüllah el-Kasrî, *İstem*, (Konya 2006), VIII, 237-254.

²¹² Bosworth, "Rajâ ibn Haywa al-Kindî", 78.

Sonuç

Arap kabileleri içerisinde önemli bir gücü olan ve tarihte bir dönem devlet kuran Kindî kabilesine mensup olan Recâ b. Hayve, Medine'de dini ilimler tahsil etmiş, kaynakların aktardıklarına göre de iyi bir Müslüman, bilgili, âlim ve fâzıl bir kişidir. İlk olarak Abdülmelik döneminde onun hizmetinde bulunmuş ve Kubbetü's-Sahra'nın inşasından sorumlu olmuştur. Binanın yapımındaki hizmetinden dolayı hak etmesine rağmen halifenin verdiği ödülü kabul etmeyerek mal ve mülk derdinde olmadığını göstermiştir.

O, Irak'ın Emevî hakimiyetine girmesiyle yeni vali Bısr b. Mervân'ın maiyetinde Emevî Devleti'ne hizmete devam etmiştir. Halife Abdülmelik'in yanındayken edindiği tecrübelerini onun çocuklarına da aktarmakla Emevîler için sâdık bir hizmetkâr olduğunu kanıtlamıştır.

Recâ b. Hayve, Süleyman b. Abdülmelik döneminde etkilidir, onun nezdinde büyük nüfuz sahibidir. Oğlu çok küçük yaşta vefat ettiğinde halifeyi teselli eden, kendisinden sonra kimin halife olması gerektiği hususunda görüşü sorulan, ölümünde ise hemen yanı başında bulunan şahıs Recâ b. Hayve'dir. Onun halifeyi kendisinden sonra Ömer b. Abdülaziz'i halife tayin etmesi hususunda ikna ettiği ve halife olarak onu vasiyet etmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, onun Süleyman b. Abdülmelik üzerindeki nüfuzunun ne kadar fazla olduğunu açıkça göstermektedir.

Recâ b. Hayve, Ömer b. Abdülaziz'in kısa süren hilafetinde de etkili bir isimdir. Anlaşıldığına göre Ömer'in icraatlarının arkasında o vardır. Yezîd b. Abdülmelik döneminde ise Recâ b. Hayve'nin Emevî sarayı ile pek fazla bağlantısı kalmamıştır. Onun halife Yezîd ile aralarının iyi olmadığı, halifenin Beytül-Makdis ziyaretinde kendisiyle görüşme talebini kibarca reddetmesinden anlaşılmaktadır. O, Abdülmelik'in kendisine hediye ettiği parayı almayacak kadar tok gönüllü, oğlu Yezîd'in davetini kabul etmeyerek, tavrını gösterecek kadar da cüretkârdır.

Her ne kadar kendi döneminde olmasa da daha sonraki kaynakların haklı olarak kendisi için vezir, danışman gibi ünvanları kullanması onun halifeden sonra çok önemli bir mevkide bulunduğunu göstermeye matuftur. Gerçekten de o yapmış olduğu icraatlarında Emevî Devleti'nin sâdık bir hizmetkârı olduğunu göstermiştir. İlmî kişiliği ile de Recâ b. Hayve, İbn Şihâb ez-Zührî ve diğer bir kısım âlimle birlikte Emevî Devleti'nin resmî ulemasını teşkil eden zümre içinde yerini almıştır.